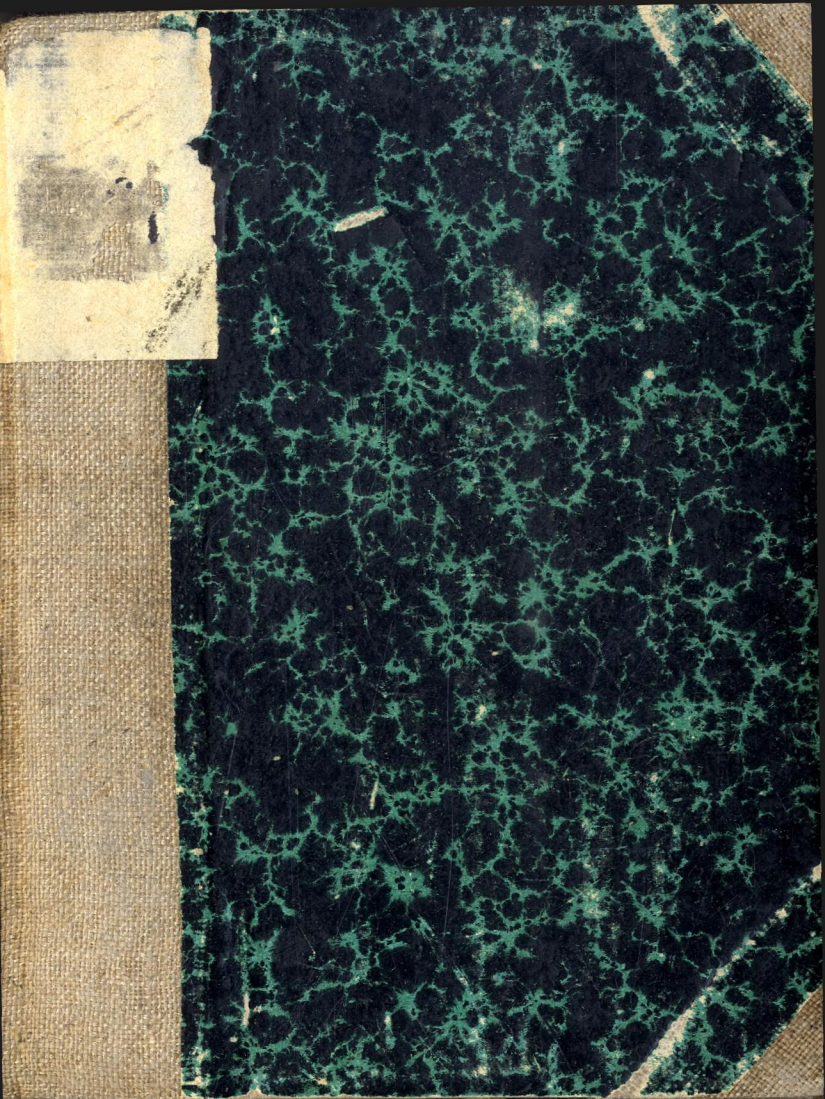
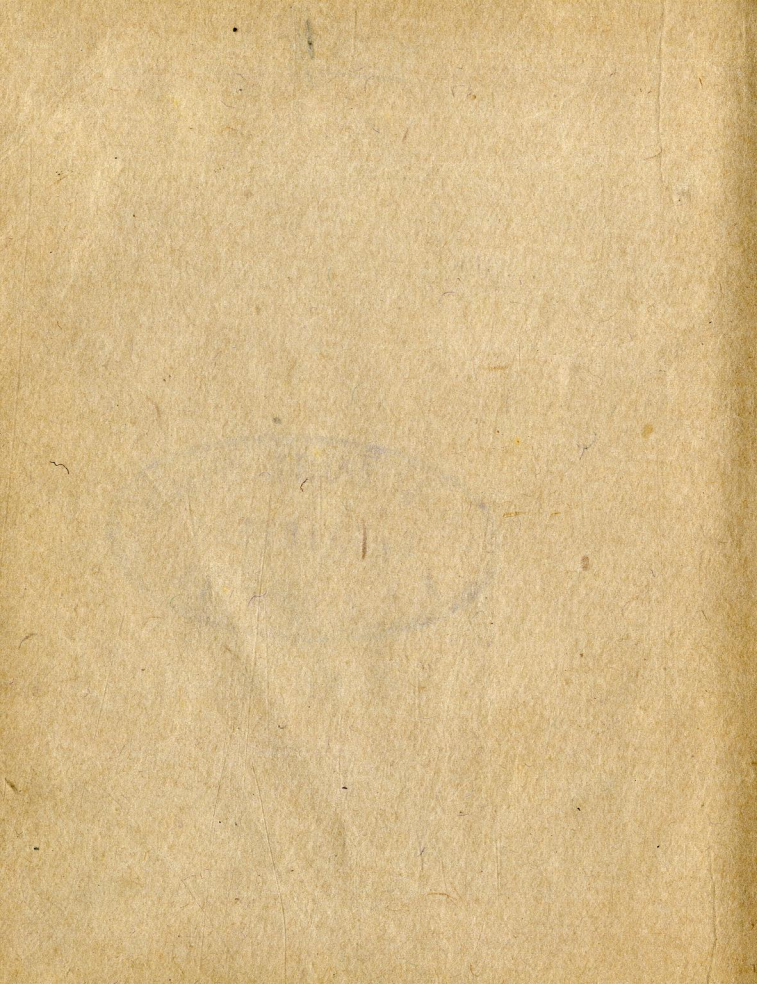

71-51/5

1/1118

-1 - 51/5

I. Синоді Східно-південної,

II. докучений укр. мисленнєвий
міг поновлено.

III. Мовчані поновленнями Ісусової
мисленнєвої.

IV. Тонізі укр. мисленнєвий на баченні

V. Від Демітрія до Тонізі мисленнєвий

T3 (2yr 33) 5-54

T3 (2yr) 71-314

с.с. 10
В. Кутабський, підп. С.С. /осау/.

бувш. осадч. ч.С.С.

конв. 1.

СЕНРЕТНО

СІЧОВІ СТРІЛЬЦІ

ЇХ ІСТОРІЯ І ХАРАКТЕР

НАРИС

Львів. Бібліотека
АН УРСР

499/1666
Львів 1920. — Накладом Івана Квасниці.

З друкарні „Діла“, Ринок ч. 10.

Львівська державна
наукова бібліотека

№ 3182

Історія й судьба Української Народньої Республіки тісно зв'язалися від січня 1918 р. з іменем Січових Стрільців, як військової частини, яка невідступно боронила ідеї самостійності України за весь час двохлітньої боротьби українського народу за волю.

Але, хоч само ім'я Січових Стрільців загально відоме, ні в пресі, ні у видавництвах досі не появилися точніші дані про цю організацію, хоч історія Січових Стрільців не тільки з точки погляду історії цілого народу, але й навіть з чисто військових досвідів, не позбавлена доволі значного інтересу. Цікава вона для галицького громадянства також і тому, що сама ідея цієї організації, січово-стрілецькі звичаї і стрілецький дух—виросли на галицькому ґрунті й беруть початок в організації У. С. С.

Січово-стрілецька організація, це вислів національної ідеї, ідеї самостійності народу й революційних ідей, проголошених на початку російської революції. Січові Стрільці являються не тільки національним військом, але й військом наскрізь революційним. А тому,

4

щоби добре зрозуміти характер цього війська, нам треба точніше приглянутися генезі Січового Стрілецтва й почві, з якої воно виросло.

Світова війна заскочила наш народ в такому положенню, у якому не могло бути сумнівів про те, хто являється головним ворогом України. Таким ворогом аж до російської революції була Росія — й відсіль зродилося прихильне відношення нашого народу до осередніх держав. Ця прихильність, розуміється, була вимушена тодішніми обставинами і вимагала від молодого покоління, яке із зброєю в руках боровалося проти Росії, великої жертви почуваннями. І ця жертва була тим тям, що молоде покоління було виховане чистою ідеєю зєдинення всіх українських земель і здобуття повної незалежності для цілого народу. Таким робом германофільська орієнтація була для молодих борців за волю України тільки перехідним, але дуже болючим етапом, який міг закінчитися тільки — зверненням багнету проти Австрії, як проти держави, що під її владою значні, ще не освоєджені, українські простори.

Ці настрої дуже добре були відомі австрійському урядові і ще в 1916 році гр. Л., полковник австр. генерального штабу, запитаний центральним урядом про вартість У. С. С. хоч і відповів з найвищими похвалами для їх боевої справності, то все таки додав,

що він „їх боїться тому, що вони здібні на все“.

Вибух російської революції приніс між иншим і закінчення цієї вимушеної германо-фільської фази в настроях нашого молодого покоління і його симпатії зразу й різко звернулися до революційної Росії, яка проголосила волю всім націям давної царської імперії. Повстання Центральної Ради в Києві й українізація південно-західного фронту переродили ці симпатії в явну й недвозначну ворожість супроти Австрії, яка преці мала на своїй совісти немалі гріхи у відношенню до українського народу. І так вже в літі 1917 р. у таборах для полонених прийшло до поважного роздвоєння, а навіть ворожнечі поміж самостійницькою українською молодіжю, а льояльними для Австрії представниками старшого покоління. Це роздвоєння, це зродження нових ідей, відкриття нових горизонтів—явилося само собою, цілком спонтанічно, у всіх таборах розкинутих на широких просторах Росії. Воно може бути одним із доказів того, що суспільна думка живе своїм окремим, самостійним життям. Кличем цієї антиавстрійської частини нашої молодіжі став Київ — і з усіх, навіть найдальших кінців Росії — почали тікати туди полонені Українці, щоби стати в ряди нової української армії. Їх мрією була українська офензива на Галичину, у якій і вони взяли участь. Революційні кличі були

x) українська армія

до тої міри приманчиві й до тої міри захопили цих наших полонених, що вони раділи успіхам наступу Керенського, вірючи в те, що в ім'я правди Україна здобуде самостійність без проливу крові братніх народів українського й московського.

Навіть тоді, коли більшовицька демагогія й нездарність центрального правительства руйнували фронт, навіть тоді у наших полонених була віра, що сила українського народу устоїться проти більшовицьких приман і що Україна, а не Росія, побідно закінчить війну з Німеччиною.

Оце й є це тло, на якому до повного свого вислову дійшла ідея самостійности України, чиста ідея, незіпсована компромісами під видом „орієнтацій“.

Тимчасом події йшли з нечуваною швидкістю і під час захоплення влади більшовиками в листопаді 1917 р. — фронт фактично перестав існувати. Полонені справді не перецінили сили українського народу — зукраїнізовані полки справді найдовше опиралися дезорганізаційній пропаганді більшовиків. Тільки недосвідченість, нестача розмаху і організаційного хисту нашого правительства у Києві, а передовсім те, що воно зовсім не визнало пробудження націоналізму й національного ентузіазму наших мас та цього довіря, яке тоді мала Центральна Рада — тільки це не дало змоги нашому правительству очистити

Україну від большевиків і ставити опір на фронті, на якому весь час ішли криваві, а для Українців побідні бої поміж збольшевиченими московськими, а вірними Центральній Раді українізованими полками. На жаль однак — ці українізовані полки, не бачучи влади, яка ними опікувалася й визискувалаби як слід, ці полки в свою чергу почали зневірюватися і дезорганізуватися. З кінцем грудня 1917 р. український фронт перестав фактично існувати, а по ентузіастичному зриві, якого не використано як слід, наші маси перестали підпирати Центральну Раду. Так загасла перша іскра національно-державної свідомості серед мас України.

Якраз підчас найбільшого розмаху пропаганди большевицьких ідей, якраз тоді, коли ідея солдатських і робітничих рад була найбільше приманлива і чиста — з кінцем листопаду 1917 р. в Києві почав формуватися „Курінь Січових Стрільців“, зложений з полонених і виселенців Галичан, для піддержки Центральної Ради й відбиття Галичини від Австрії. Початок цьому формуванню дав Галицько-Буковинський Комітет, а із старшин С. С. взяли в ньому участь отаман Євген Кондвалець, сотники Федір Черник і Андрій Домарадський, полковник Роман Дашкевич та осавул Іван Чмола.

Це був час тріумфу большевизму й радянської системи в армії, час повного розвалу

внутрішньо-державної адміністрації й війська. На цілій території України йшли бої поміж відділами, які кидали фронт, а рештками військ, вірних Центральній Раді. Це був час, коли Ленін проголосив війну Центральній Раді, коли з півночі двигнулися на Україну більшовики, а Україна не змогла виставити проти них ні одного більш-менше боєздатного українського відділу.

Вже в грудні був взятий Харків, а в останніх днях Полтава і з початком січня 1918 р. більшевицькі відділи наблизилися на 80 верст до Київа.

✓ Ідея радянського устрою у війську має за собою незвичайно багато демагогічних псевдо-аргументів, вона видається дуже вигідною й зовсім ясною, а передовсім незвичайно оригінальною і вповні відповідає обороні прав одиниці, які завжди видвигає революція в своїх перших днях. Тому ця ідея має такий непереможний вплив на вояків — навіть дуже патріотично настроєних. Тільки на практиці може всякий пересічний вояка наглядно зрозуміти всю шкідливість цієї ідеї для війська. Тому й не диво, що курінь Січових Стрільців, який в грудні 1917 р. числив ок. 500 багнетів, а зложений був з пересічно ідейного й інтелігентного вояцького матеріалу, що цей курінь, стоячи недвозначно на ґрунті самостійности України, миш цього приймив рядянську систему.

Розуміється, що ця система зовсім звязала старшин, знищила їх ініціативу і вплив і курінь Січових Стрільців ледви, чи в перших днях січня 1918 р. представляв собою якунебудь боеву вартість.

Якраз у перших днях січня 1918 р. у Київ приїхала решта визначніших старшин С. С., тепер отаман Андрій Мельник, полковник Роман Сушко, осаул Василь Кучабський і сотники Петро Пасіка, Дмитро Герчанівський і Федір Микуляк, давні старшини У. С. С. Вони наглядно бачили по дорозі на Україну, яка страшна гроза надвигається на неї під видом недисциплінованих відділів большевиків та, як мало зроблено, щоб оборонити від них столицю. Для них ясно було, що Київ мусить бути втрачений, що за пізно зорганізувати якунебудь більш певну оборону.

За ініціативою тих старшин було зібране віче всіх Стрільців, на якому старшинам удалося так ясно представити цілу злочинність радянської системи у війську, що Стрільці рішили розв'язати всякі ради і віддатися без застереження у розпорядження своїх старшин.

Так покінчилася перша фаза розвитку Січових Стрільців — радянський період, цей, який у большевицькій армії трівав цілий рік.

Наскільки важний цей протирадянський переворот у рядах Січових Стрільців для історії цілого українського народу — доказують

найблищі події, які відігралися в Києві в двадцятих днях січня.

На оборону столиці проти десятитисячної большевицької армії була вислана зараз на другий день по згаданому вічу одна сильна січово-стрілецька сотня під проводом полк. Романа Сушка. Вона ввійшла в склад відділу, веденого головним отаманом Симоном Петлюрою й зложеного крім Стрільців ще з двох слабих сотень гайдамаків і одної батареї. Цей невеличкий, але безумно відважний відділ зискав кілька цінних побід і відбив ворога на десятки верст від Києва.

Тимчасом у Києві вибухло грізне большевицьке повстання. Воно дуже швидко захопило майже ціле місто. Рештки дезорганізованих українських полків відмовили Центральній Раді послуху і на вулицях ішов дуже нерівний бій поміж большевицькими повстанцями а зібраними на швидку руку українськими силами. Підчас того відбувалося безпереривно засідання Центральної Ради під проводом проф. М. Грушевського мимо цього, що повстанці обстрілювали скорострілами сам будинок Центральної Ради вже з близької віддалі. Якраз в цей р'шлючий мент Стрільці дістали наказ виступити до бою і виконали його без обговорювання і не проявляючи своїх сумнівів, вповні довіряючи своїм старшинам. В бій вступило ледви 150—200 Стрільців — і цілком зрозуміле, що такі незначні сили, роз-

ділені на п'ятьсоттисячне місто, мусіли доказувати справжніх чудес героїства, щоби здобути перемогу. По кількадевних незвичайно кровавих і жорстоких боях Стрільцям удалося повстання подавити, а відділ от. Петлюри, який успів підійти ще перед повною ліквідацією цього повстання — довершив перемогу і змінив до крайности перетомлених і перебитих оборонців Києва.

Немає сумніву, що перемога большевиків у Києві булаб покінчилася розстрілом всіх наших визначніших діячів і правдоподібно на довгий час перервалосяби було існування української влади, як речника волі народу.

Мимо самопожертви українських сил — упадок Києва був неминучий. Якраз по подавленню повстання большевицькі сили нагрянули на столицю і по дводневному обстрілі й бою взяли місто.

Рештки Січових Стрільців — проріджені дві сотні — та незначні сили других відділів виступили з Києва у напрямі Ковеля, охоронюючи наше правительство.

Тимчасом був заключений берестейський мир і Січові Стрільці пробилися разом з правительством через відступаючі з фронту збольшевичені відділи аж майже до самого фронту.

Візвані нашим правительством німецькі сили увійшли в межі України і в березні 1918 р. столиця України була відбита. В Київ увійшли першими Січові Стрільці.

Март і квітень 1918 р. були періодом повного спокою на Україні й Січові Стрільці взялися за горячкову організацію. В квітні був вже готовий один трохкурінний полк при одній полевій батареї і одній сотні скорострілів.

Горячковість, з якою тоді працювано, не давала Січовим Стрільцям ні можності ні часу пильно слідити за німецькою політикою на Україні. Тому сам факт перевороту звалився на Стрільців цілком нечаяно і з перший мент зовсім дезорієнтував їх тим більше, що зручними зарядженнями Німці порвали нашо-
му правительству всякі звязки і таким чином не дали йому змоги видати Стрільцям накази по повнім виясненню ситуації, яка саме зложилася.

Німецькі сили в самому Києві можна було рахувати на 30.000 люда при сильній артилерії. Але не вважаючи на таку чисельну перевагу ворога — Стрільці ні на один мент не вагаються вдатися в бій, тим більше, що у вуличних боротьбах грає головну роль не скількість, а якість вояків. Коли взяти під увагу незвичайне психічне напруження, у якому були тоді Стрільці і справді нечуваний боєвий вапал, який каже надіятися, що Стрільці боролибся тоді безумно — та, коли добре оцінити збройну піддержку Стрільцям з боку населення, яке звернуло на них свої очі, як на одиноких оборонців революції й

демократизму, — то можна припускати, що підчас самого перевороту і в найблищий день за ним, Стрільці булиб майже без сумніву зліквідували гетьманський переворот і викинули Німців з Києва.

Не відомо, як пішлиб були події, якби Стрільці були кинулися в бій. Але до бою всетаки не прийшло, бо Стрільців заманили Німці переговорами, які тягнулися два критичні дні. Вони обіщували Стрільцям ліквідувати переворот без проливу крові. Ці два дні дали Німцям можливість визискати положення на цілій Україні, а третього дня Німці зломивши свої обіцянки, оточили стрілецькі казарми залізним перстеном броневи́ків і війська, звернувши на кожду казарму по кілька батарей. Таким робом — третього дня по перевороті Стрільці булиб знищені самими тільки гранатами на кілька мінут потім, як рішилибся виступити до бою.

Не вважаючи для себе можливим погодитися з недвозначною гетьманською реакцією, Січові Стрільці відкинули дуже вигідні пропозиції гетьмана і рішили розв'язати полк.

На скільки стійка і горда була постава Стрільців підчас перевороту і наскільки пошани мало чуже національно населення Києва до Стрілецтва, доказують симпатії і любов цього населення до Стрільців, які воно в тих днях вперве їм оказало. В цей тяжкий

момент Стрілецтво зискало повну моральну перемогу.

Все рухливіше, все революційне споміж Стрільців бувших австр. підданих не вернуло назад в Австрію, а нелегально проживало на Україні, тиняючися нераз в нужді, щоби діждатися хвилини нової „Стрілецької збірки“.

Так покінчився другий етап розвитку Стрілецтва. З військової точки погляду тодішнє Стрілецтво представляло собою гарний боевий матеріал. У формах же організації воно старалося знайти спосіб примирення поміж демократизмом і як найбільшою волею для одиниці з одної сторони, а духом дисципліни, яка ціхує всяку стару армію, з другої. Цей досвід не дав одначе вповні вдоволяючих вислідів і мимо дуже високої вартости тодішнє Стрілецтво ще не зовсім дало повний вислід своїх сил.

Тепер приходить ся з черги змалювати тодішні настрої й ідеологію Стрілецтва. Положені, які вписувалися в ряди Стрільців, представляли собою найрухливіший і найбільше поступовий елемент, пірваний струєю революції. Вони принесли з собою ясний і повний віри ідеалізм, такий характерний для Стрілецтва. Це були національні ідеалісти, виховані в Галичині надіями на світлу будучину свого народу. Революційні ж кличі, принцип вільи, самовизначення і самоврядування — ублагороднили їх галицьким націоналізмом. Стрілець-

нація
кий націоналізм перестав бути неясною й не-
означеною хімерою, він не оперував абстракт-
ним поняттям нації і імперіялістичної потуги
національної держави.

==
 Змістом стрілецької самостійницької
 думки був як найбільше демократичний ву-
 трішно-державний устрій, земля селянам, воля
 робітникам, запевнення культурного розвою
 національним меншостям на Україні. Стрілец-
 тво ніколи не мріяло про здобуття чужих
 земель, про збройне поширення українських
 впливів на схід і на полудне. Воно все бу-
 ло воровом імперіялізму, як ідеї, яка йде в
 розріз з правдою. Тому й ясним є те, що
Стрільці не могли погодитися з гетьманом.
 З одного боку вже тоді видко було, що
 Гетьман буде примушений зійти з різко са-
 мостійницьких шляхів і піде на компроміс з
 російською державністю за ціну українських
 національно-державних уступок, а з другого
 реакційність його політичної програми стави-
 ла під знак запитання добро і щастя більшос-
 ти населення України.

*Хорош
смія
у*
 Коли тепер візьмемо під увагу те, що
 до Стрільців вступали майже виключно люде
сміливі і повні молодих сил, які ради ідеї
забували на своє особисте положення, на
все дороге їм особисто, люде, які справді ні
на хвилину не думали про те, що буде зав-
тра, яких не відстрашувала ні нужда, ні смерть;
 коли вповні зрозуміємо те, що майже ні в од-

ному бою Стрільці не стояли проти рівних їм сил, що майже завше вони боролися проти ворога кілька, або й кільканайцять разів чисельно сильнішого — то зрозуміємо також те, що зветься „стрілецьким розмахом“. Стрілецтво ні на хвилину не звертало уваги, що воно оточене байдужим, а то й ворожим населенням, ні на момент не застановлялося, яку дрібну силу воно представляє собою на величезних просторах України. Воно весь час задивлене було в свою ідею і тому влучно його названо „лицарями абсурду“.

Додамо до цього ще віру в остаточну п'обіду, віру, яка не слухає голосу розуму, ні розумових обчислень, а пливе з душі людини мимо її волі і навіть проти тої волі, а тоді вповні зрозуміємо, що такого „стрілецька душа“. Стрілецька душа — вислів любови народу, стремління до правди, безумного розмаху і віри, тої віри, що проломлює стіни.

Стрілецтво складалося з людей інтелігентних і вихованих на західній культурі, але зуміло примирити західно-культурну форму з національним змістом. Таким чином воно завше було національним військом мимо цього, що його зверхний вигляд не має нічого національного. Стрілецький одяг не має ні одної синьо жовтої стрічки, ні одної національної ціхи.

На шапці англійського крою видніє герб України — символ національної ідеї Стрілец-

тва. Під цим гербом кусок червоної китайки — символ революції й змагання до правди. Оце все, що можна вичитати із стрілецького одягу.

24р. Широкі простори України, багатство цієї землі, зродили суттєву різницю поміж психологією наддністрянця й наддніпрянця. Наддністрянець бачить дрібниці, він запускається в подробиці, він добрий організатор на малу скалю, він пересічний, але солідний робітник. З під уваги наддніпрянця усуваються дрібниці, у нього є розмах, є широкі горизонти, але — майже повна нездібність проводити свої ідеї в життя. Супроти життя він безрадний, бо в своїх спостереженнях і комбінаціях він перескакує такі перехідні, але не цілком неважні подробиці, без яких всякий плян організаційний не може здійснитися.

І якраз Стрілецтво витворило новий і правдоподібно будучий наш національний тип. Воно злучило в собі прикмети обох нерівних частин нашого народу. І в цьому являється вага і вартість Стрілецтва для розвою нашої нації — Стрілецтво виховує повного Українця, для якого всякий партикуляризм є чужий.

Тому всякого вражає солідність стрілецької організації, організаційний хист, а передовим енергія в праці й холодне обчислювання так вислідів цієї праці, як і можливих наслідків даної програми діяльності. Одною із наших національних хиб є любов до блискучо-

го спектаклю обчисленого на викликання вра-
жіння у глядачів, але порожнього, а то й гни-
лого внутрі. І якраз Стрілецтву удалося май-
же вповні увільнитися від цієї, національної
хиби. Тим можна пояснити силу і зміст самої
організації Стрільців, таку силу, якої досі не
достиг ні один військовий відділ на Україні
поза Стрільцями. Результати праці в Стріле-
цтві є одначе вислідом того, що в свою ор-
ганізацію Стрільці вкладають справжні скар-
би енергії. В своїй праці вони до деякої мі-
ри забувають на весь світ, звернувши всю
свою увагу, всі думки, всі почування, цілу си-
лу волі у напрямі—сильного Стрілецтва.

Не можна одначе думати, що в Стріле-
цтві брали участь тільки галичане. Вони дали
початок організації — це правда, вони навіть
заняли більшість провідних постів в Стріле-
цтві, але—вони притягнули також багато над-
дніпрянців. І вже в другому періоді Стріле-
цтва — третина Стрільців були наддніпрянці,
які дуже швидко перенялися стрілецьким ду-
хом і ні в чім не уступали найкращим пред-
ставникам стрілецького війська.

А всетаки характер Стрілецтва—стрілець-
ка душа, а передовсім серйозність праці, ре-
зультат західно-європейських впливів—робить
Стрілецтво доволі чужим і незрозумілим для
свого власного народу. Відчуження Стрільців
від теперішнього українського національного
характеру правдоподібно дуже швидко зло-

милаби цю організацію, якби дух Стрільця на диво швидко не поширювався на оточення. І якраз тому Стрілецьтво у всякому положенню знаходить друзів — навіть серед чужинців і ворогів України. На селі ж Стрільці завше являлися блискучим метеором. Селяне звичайно витали Стрільців недовірям, а прашали сльозами й жалем.

Не від річи буде дати тут ілюстрацію впливу Стрільців на населення. По приході Німців, але ще перед упадком Центральної Ради в кількох селах на Київщині вибухли заворушення. Туди була послана одна стрілецька чета для обеззброєння селян. Відомо, що обеззброювання сіл річ доволі ризиковна і звичайно вимагає поважніших сил. Стрілецька чета вжила для цієї цілі спеціальної тактики: по коротких переговорах вона заквартирувала-ся в збунтованому селі і — по одному — двох днях побуту Стрільців — селяне носили зброю зовсім добровільно. В одному селі канівського повіту двох, недавно тільки приділених до чети нових Стрільців, допустилося крадіжки грошей у Жида, у якого квартирували. Чета доказала їм злочин, власним судом засудила обох на смерть і розстрілила в присутности селян, які просили їх помилувати. Протокол суду був пересланий четою до команди полку для оправдання вчинку. Можна уявити собі, скільки симпатій для Стрільців мусів ви-

кликати такий безсторонній акт справедливості.

Розуміється, що почуття власної вартості розвиває у Стрільців гордість на Стрілецтво. Вона являється неоціненною піддержкою для Стрілецтва в тяжких моментах. Мимо цього є однаке деякі темні сторони цієї гордості. Вона робить на посторонніх вражіння зарозумілості. Крім цього треба признати, що доволі часто стрілецька гордість переживається через край і перероджується в погорду, або недоцінювання других військових відділів. Таке поведення Стрільців піднімає ворожнечу проти них і в результаті не зовсім добре впливає на одиниці української армії. Може бути, що ця взаємна неохота й є причиною доволі малого впливу Стрілецтва на настрій і поведення других відділів українського війська.

Ми обширно представили характер Стрілецтва, бо тільки тоді зрозумілою стане даліша його історія.

Можна уявити собі, які важкі були переживання Стрільців три чотири місяці по гетьманському перевороті. Розкинені по всій Україні, свідки руїни їх ідей і свідомі свого безсилля, Стрільці мусіли доволі значно змінити свій спосіб думання. Були навіть випадки самоубійств давних Стрільців в тих важких трох місяцях руїни.

З перевороту витягнуло Стрілецтво ду-

же важну науку, якої навчила його німецька політика. При всім своїм ідеалізмі і всій примолінійности, Стрільці не могли не дійти до думки, що ціль освячує способи. Бажання помстити зневагу, кинену цілому українському народови, а з окрема Стрілецтву, не могло Стрільцям дозволити забути на німецьке насилля і гетьманську зраду національних інтересів.

Були використані всі можливості, при яких можнаби було зарядити „стрілецьку збірку“ і в момент хитання гетьмана, який все ще не рішився, чи йти з Україною, чи з Росією, в цей момент одержало дозвіл на нове формування в Білій Церкві в серпні 1918 р. З цим моментом починається третя й найбільш блискуча фаза в розвою Стрілецтва.

А все таки не можна думати, що Стрільці почали формування у Білій Церкві з неохитним наміром повалити гетьмана. Тодішнє становище Стрілецтва можна означити так: воно згідне булоби піддержувати гетьмана, якби він виразно став на оборону Самостійности України. Ця самостійність моглаби бути запевнена тільки при піддержці широких мас, а тому гетьман мусівби зректися своїх реакційних стремлінь. При тому, одначе Стрілецьтво було певне, що ні на одно, ні на друге гетьман не піде.

Зате не тільки провідники Стрілецтва, але й кождий пересічний Стрілець були впов-

ні свідомі того, що невосформоване Стрілецтво повинно стати не тільки оборонцем самостійности України, але й революційною силою, яка має на цілі провалити реакцію. До такого завдання Стрілецтво мусіло основно підготувитися й дати справді залізного вояку.

Був скликаний зібрання найстарших стрілецьких старшин для вирішення способу ведення праці, в якому взяли участь: от. Е. Коновалець і от. А. Мельник, полк. Р. Сушко, ос. Іван Чмола, ос. В. Кучабський, сот. Ф. Черник і сот. М. Матчак. Вони вирішили, що нове Стрілецтво повинно стати добірним відділом ідейних і смілих вояків, при чому всі старання повинні бути вжиті для того, щоби утруднити доступ небажаних елементів. Сам режим треба зробити до тої міри тяжким, щоби від організації самі собою відскочили всі слабші, або менше ідейні елементи. Рішено підібрати тільки найкращих і найбільш хорисних старшин і надати Стрілецтву всі форми організації і внутрішньої спайки, прийняті у найбільш здісціплінованих арміях. За стрілецьку муштру прийнято австрійську з деякими подробицями і загальним характером виконання муштри німецької. До Стрільців поставлено такі вимоги, з яких можна було вивязатися тільки найвищим напруженням фізичних і духових сил вояки.

Таким робом Стрілецтво вернуло до

революц
тор

форм, прийятих у старих арміях. Революційний характер Стрілецтва мав проявитися тільки в повній свідомості завдань і цілей Стрілецтва, в революційності його духа. Величезна бібліотека й систематична, а цілева освідомлююча діяльність старшин повинні були підсилювати ці революційні настрої. Звернено також переважну увагу на виплекання офензивного настрою стрільців, щоб вони могли видержати навіть найтящі бої. Кличем виховання в Білій Церкві було: „Ми хочемо і мусимо здобути самостійність Україні“, „Земля і воля на вістрю нашого багнета“ і „Стрільці не знають, — що значить „назад“.

виз

у.

На зазив збірки почали стягатися Стрільці з усіх кінців України і в бараках біля Білої Церкви зразу закипіла праця. До якої міри підбирано Стрільців доказує це, що мимо доволі значного напливу охотників, стрільці рушили на повстання проти гетьмана з чотирма тільки сотнями піхоти, одною батареєю і дванадцятьма скорострілами. Який гострий був режим, заведений у Білій Церкві, доказує це, що із 160—180 люда, при кінці вишколу в сотнях, сформувалося тільки 90—100 Стрільців. Ілюстрацією інтензивності праці може послужити те, що остання Біло-Церківська сотня, зложена з самих тільки національно несвідомих новобранців з Біло-Церківщини, відбула лише десяти-дневний ви-

шкіл, бо командір сотні дістав наказ виставити боєздатну сотню менше, чим до двох тижнів. За десять днів удалося витворити в сотні таку свідомість і такий непереможний настрій, який дозволив кинути її в бій. Недостатки боевого вишколення, ця сотня з лихвою покривала розмахом, з яким вона внайкритичніших моментах ішла на багнети — завжди проти кількакратно сильнішого й досвідченого противника.

На кілька днів перед повстанням гетьман прислав на перегляд Стрільців товариша воєнного міністра генерала Лігнау. Здаючи звіт Лігнау заявив, що Стрільці далеко оставили за собою найкращі давні гвардейські полки.

Всі ці ілюстрації повинні дати бодай неповний образ горячкості праці й контури системи, що її приняло Січове Стрілецтво у Білій Церкві.

Тимчасом гетьман чимраз більше склонювався до Росії, а його маніфест, який заповідав федерацію, виданий 14. листопада 1918 р. був сигналом повстання.

Зараз по одержанню цього маніфесту 15. листопада в один момент стрілецькі бараки перемінилися в готовий до бою табор. На стрілецьких залізних касках появилися червоні стрічки і ентузіязм та боевий розмах такий великий був у Стрілецтві, якого воно досі ще не знало. Перед бараками на відногу

залізничі почали заїздити паровики й вагони. З них швидко заімпровізовано броневі поїзди, озброєні в скоростріли й гармати.

В містечку переняла владу Українська Народ. Республіка по обеззброєнню гетьманських відділів. Німці заховалися зовсім пасивно, а з Київа підоспіла делегація від зольдатенрату, до якого вже дійшла відомість про це, що діється у Білій Церкві. З делегацією підписано договір про нейтральність німецьких військ,

Революція на Україні була фактом доконаним. В стрілецьких бараках вже поміщувався гол. отаман Петлюра разом з Директорією.

Три поїзди були зложені із стрілецьких сил. Авангардом — пів сотні, за ним півтора і останній поїзд — з двома сотнями.

Був божевільний плян у Стрільців підїхати під Київ заки із столиці будуть вислані їм на зустріч ворожі сили, — і з одного розмаху, в вуличнім бою взяти місто. Стрільцям були виложені підстави тактики, ще довго до повстання, а передовсім дуже точно була переведена наука про вуличний бій. В цьому бою Стрільці були певні свої перемоги, бо в йому не скількість, а якість вояка грає головну роль і знання характеру вуличного бою.

Ізза труднощів, які поставили Німці у Хвастові, перший стрілецький поїзд, який виїхав 16. — відїхав з Хвастова тільки ніччю на

18. листопада і вже зранку — зовсім несподівано для обох противників, дві сотні стрілецькі зустрілися з шістьма сотнями московських офіцерів і гетьманських сердюків біля Мотовилівки. Бій розвинувся сам собою і по кількагодинному дуже кривавому змаганню Стрільці одержали повну перемогу. Противник оставив на полі битви около 600 трупів і зміг відступити назад тільки своїми крилами. Цілий ворожий центр, на який противник положив найбільше ваги, остав на полі бою.

Цей — стрілецький Маратон був вислідом не плянових тактичних маневрувань, бо на них не було часу, а виключно був результатом стійности і холонокровности Стрільця, який знав, що: „Земля і воля на вістрію нашого багнету” та, що: „Стрільці не знають, що значить: назад”.

На жаль побіда була окуплена смертю сотника Федора Черника, який являвся уосібленням стрілецького розмаху й безумної відваги. Він був одним із найбільших творців Стрілецтва і пізніший упадок Стрілецтва треба в значній мірі приписати тому, що його не стало. Другою дуже болючою втра-тою була смерть сотника Миколи Загача, який був уосібленням тихої й безпретенсiональної жертви, а своїм впливом і любов'ю до народу він не раз зм'ягчував незавше заслужено горду поставу Стрілецтва.

Бій під Мотовилівкою був рішучий для всього повстання проти гетьмана й Німців. Київ упав з поразенням московських офіцерів під Мотовилівкою.

Цей бій зразу відобразив ворогови всяку ініціативу і посіяв в його рядах паніку та страх перед Січовим Стрілецтвом. Мимо всеї злоби проти всього українського, тодішня московська преса висловлювалася про Стрілецтво завше тільки з найвищими похвалами і подивом.

Проріджені мотовилівським боєм і численними схватками, які завше рішав стрілецький багнет, Стрільці в силі не більше 350 піхотинців з одною батареєю і скорострілами, серед осінньої слоти, не знаючи сну і відпочинку, підступали під Київ, весь час маючи перед собою морально знищеного противника в силі не менше 2000 чоловіка.

Третього дня по мотовилівському бою підоспіла перша поміч — Чорноморський Кіш в силі шістьсот багнетів. Ще кілька днів ішли невеличкі бої при майже повній пасивності противника, як загоріла одним великим повстанням ціла Україна. Рушили села і швидко розбиті були всі гетьманські сили. На Київ йшов один поїзд узброєного селянства за другим.

Перед Стрілецтвом явилось справді дуже трудне завдання поширити своєю невеличку частину і швидко з одного курія Стрільців

була сформована повна дивізія. Сама тільки стрілецька батарея розвинулася у сім батарей.

Стрільці блискучо заімпровізували формування цілого осадного корпусу, зложеного крім дивізії Стрільців, ще із шести інших полків.

Величезний здвиг нашого народу підчас цього повстання може зрозуміти тільки той, хто бачив, як горячково працюють апарати на хвастівській стації, на якій стояв штаб головного отамана Петлюри. З усіх кінців України без перерви йшли депеші, які говорили про бої й заняття різних міст, про нестримний рух народу й його перемоги. Завдяки знаменитій організації залізничників і телеграфістів — рух повстанчих відділів по залізниці відбувався на диво гарно і швидко. Телеграф подавав точні відомости про сили і склад противника з тих місцевостей, які ще не були заняті повстанцями. На швидку руку заімпровізована інтендантура була в силі вповні задоволювати всі вимоги військ, що стояли під Києвом.

Вкінці прийшов час на Німців, які з початку повстання всупереч умові ставили Стрільцям такі труднощі, котрі могли скінчитися невдачею повстання. В грудні був виданий наказ обеззброєння Німців — і в одному майже дні всі німецькі відділи на Правобережжю зложили зброю — все одно, чи добровільно, чи з боєм. Обеззброєні полки

зразу були відсилані в Німеччину. Стрілецьтво могло тріюмфувати — воно помстилося.

15. грудня 1918 по короткім бою Київ був взятий. Сили противника були без порівняння слабші від сил осадного корпусу і числили не більше 5—6000 чоловіка. По цім одначе, як поширилося великанське повстання на всій Україні, не було потреба спішитися зі здобуттям Києва, поки не буде зломана зарозумілість і сила Німців.

Із здобуттям Києва кінчиться третій і найбільш геройський період історії Січового Стрілецтва.

Найбільш заслуженим членом Стрілецтва в цьому періоді являється отаман Андрій Мельник, тодішній начальник штабу Стрільців. Його повна холонокровність, надзвичайна сила волі й енергія ярко пробиваються в стрілецьких операціях під Києвом. Людина, що самою своєю появою викликає пошану — він, як не можна краще, був здібний надати зорганізовану форму селянським масам під Києвом.

Розуміється, велике народне повстання проти гетьмана не було твором самого тільки Січового Стрілецтва. Оказується, що з хвилиною проголошення української революції треба було тільки одної іскри, щоб відкрита бочка пороху експльодувала.

Заслугою й гордощами Стрілецтва є те, що воно свідомо й систематично підгото-

Мельник

влялося до революції ~~якщо~~ цього, що преці зовсім не було відоме те, що за Стрілецтвом піде народ. А слава Стрілецтва в тому, що воно підняло божевільну просто боротьбу з противником, якого сили без найменшого порівняння були більші від сил Стрілецтва. Вкінці рішила питання „бути, чи не бути“ повстанню, в даний момент стрілецька побіда під Мотовилівкою, яка зразу влила в народ віру в перемогу і таким чином пірвала його до бою. Без Стрілецтва повстання в найкращому разі прийшлоб багато пізніше, а найправдоподібніше взагалі не відбулося.

В Галичині звичайно недоцінюють Стрілецтва в момент вибуху повстання. Вправді ліві українські партії від довшого часу ширили невдоволення в масах, але Національний Союз, який тоді об'єднував всі українські партії зовсім нічого не зробив у напрямі військової підготовки повстання. До того не можна забувати, що вже у вересні 1918 р. всі селянські повстання в Тарашанщині, Звенигородщині й Канівщині були здавлені і в момент виступу Стрільців маси були зовсім стероризовані.

Доказом цього нехай будуть слова отамана Петлюри перед виступом Стрільців із Білої Церкви на Київ. „Я знаю“, — казав він тоді, — „ми йдемо на певну загибелю. Алеж ми мусимо зробити це для самої тільки істо-

рії. Ми не сміємо здатися без бою... А знаєте? У мене дуже погідно на душі. Я чомусьто вірю в нашу перемогу". Ці слова характерні також для тодішнього настрою Стрілецтва.

В момент проголошення повстання в Стрілецтві була розумова певність і повна свідомість безнадійности цього подвигу — а при тім нерозумна якась, впливаюча з найглибших тайників душі непохитна віра в перемогу.

На кілька днів перед повстанням до стрільців приїхав буз з Галичини д-р Осип Назарук з проханням, щоби Стрільці пішли на поміч у Львів. Він зі слізми в очах благав Стрільців іти на Галичину. „Матері прокленуть вас“, — казав. — „якщо ви зрадите свою блищу вітчину“. Стрільці ні на хвилю не сумнівалися, що здобулиб Львів у два дні по своїм прибуттю. А все таки один із старшин сказав: „Ми призначені не на здобуття Львова, а на жертву для Київа“.

Ці ілюстрації доволі говорять за себе.

Із здобуттям Київа почався довгий і сумний період для Січового Стрілецтва. Період, у якому Стрілецтво часто падало із свого престіжу, то знов досягало давньої висоти посвяти, героїства й розмаху, період понурої і безпросвітньої борні, період кровавих, а незнаних, або швидко забутих змагань, період, у якому організація живе дав-

ним своїм розгоном, бо на відновлення її не має ні часу, ні спокійного куточка на нашій широкій землі.

Ріжні були причини того, що по заняттю Києва наш уряд так швидко провалився. Всякому ясне є те, що для опанування цього гігантського розколювання мас, яке відбулося підчас повстання треба було передовсім повного спокою на кордонах України, а далі достаточної кількості ідейної інтелігенції, у якої було б дуже багато організаційного хисту. Ні одного ні другого на Україні не було. З півночі рушили большевицькі війська насилаючи на Україну цілі хмари провокаторів, які ширили в державі анархію. Большевицькі кличі ще не пережилися на Україні, вони не виказали своїх хиб на практиці й були все ще дуже приманливими для мало свідомих національно мас. Це й забезпечувало в даний мент побіду большевикам, бо ніколи не можна забувати цього, що большевики не побивають противника отвертим боєм на фронті, а завше тільки ферментом і деструктивною діяльністю в нутрі самого державного організму.

Нова війна з большевицькими наїздниками, що ніби прокляття вічно тяжить над Україною, не дозволила зібраних на швидко селянських мас здемобілізувати. Поки ці маси мали конкретного ворога — гетьманський уряд — досі вони виконували деяку, деколи до-

вб'ї значну дисциплїну. Коли-ж ворог щез — автоматично повторилася історія розвалу російського фронту після революції.

Бо немає нічого тяжчого, чим опанувати ці маси, у яких провалився принцип влади. А давня большевицька пропаганда серед російського війська мала якраз на меті доказати масам, що влада — це ніщо другого, як тільки пустий фантом. Такі маси може опанувати тільки повна посвята й ідейности інтелігенція, яка не йде на уступки сліпим жаданням темних мас, а противно старається вложити їх в якісь організаційні рамки і освідомлюючою діяльністю дає відповідний напрям енергії маси.

Матеріал старшин в українській армії на жаль представляє так багато до бажання, він пересічно стоїть на такій низькій ступені культури й ідейности, що завдання вдержати військо в руках явилось йому не під сили. До того ніколи не можна забувати, що тодішня українська армія була тільки імпровізацією, без певних організаційних форм, а загально преці відоме, що військо не терпить імпровізацій.

Тодішня українська армія дала таким робом прекрасне поле для експериментів всяких амбїтних авантюриків, якими на жаль наш народ досі такий багатий. Оце й було причиною численних повстань проти Директорії во ім'я „большевицького“, в яких брали

участь затуманені маси під проводом всяких негідників.

Січове Стрілецтво зробило одну помилку, яка потім жорстоко пімстилася. Воно розкинуло жмінку Білоцерківських героїв занадто широко, й вони майже безслідно потонули в малосвідомих масах селян, змобілізованих під назвою Дивізії Січових Стрільців. Коли ж тепер уявимо собі цю великанську затрату енергії, яку видало Стрілецтво на Білоцерківське формування і переведення повстання, то зрозуміємо до якої міри Стрільці були втомлені й фізично і морально. Зрозуміємо також, що ці Стрільці не могли здобутися на такий страшний новий видаток енергії, який дозволивби їм поширити „стрілецьку душу“ на маси, які звали себе „Січовиками“. По повній напруженні діяльності і зриві ентузіазму, який граничив майже з мучеництвом, мусіла наступити реакція, а безпосередня зустріч Стрільців з темними масами занадто наглядно виказала різницю поміж ідеалом народу, а повним хиб конкретом. Це й викликало деяку зневіру, а на всякий спосіб збільшило втому тим більше, що розкинені Стрільці не могли відновлювати своїх духовних сил своїм взаїмним впливом, спільною піснею, спільними споминами й задушевними розмовами, чи плянами.

Таким робом велике числом Стрілецтво опинилося в самих низах своєї боевої вартості.

сти. Між змобілізованими селянами почалися масові дезерції і згубна, дезорганізаційна пропаганда.

В добавок — Січово-Стрілецьких старшин не вистарчило й прийшлося послуговуватись бувшими старшинами російської армії. Вони в переважній більшості випадків зовсім не відповідали тим вимогам, які стрілецька організація привикла ставити до старшин.

Все це було причиною того, що по двох місяцях большевики здобули Київ. Стрільці відступили, давши бій зараз під Києвом, де поклали жертви з найкращих, найменше вдезоргованих полків. Бій був невдатний, але окупив честь Стрілецтва справді дуже болючими втратами.

Почався дальший відступ, у якому Стрілецтво мусіло боротися не тільки з противником, але й з внутрішніми своїми хибами і помалу почало назад відзискувати свій блиск. Помалу прочищувались стрілецькі ряди і вже при кінці марта 1919 р. Стрілецтво дало доказ свого відродження кількадевним наступом на Бердичів, який був невдатний вже не ізза малої боєздатності Стрільців, але ізза загальної боєвої обстановки. З боку Стрільців брало участь в бою три полки, з боку большевиків сім. Бій був незвичайно кровавий і коштував Стрільців ок. 1.500 люда вбитими й раженими. Ворожі вграти безумовно були не менші.

Невдатна операція проти Бердичева покінчилася відступом на узол Шепетівка. Ізза втрат під Бердичевом один здекомплетований полк був розформований і в обороні Шепетівки беруть участь тільки два полки. Проти Стрільців стояли тоді дві сильні большевицькі бригади. Мимо переможного ворожого напору стрілецькі полки холоднокрівно, серед завзятих боїв вдержують позицію через цілий місяць, деколи майже зовсім оточені ворогом. Зручними маневрами в поважних боях Стрільці проривають ворожі лінії і перехресчують ворожі наміри. З тактичного боку беручи — найцікавіші були бої й маневри в останніх днях цвітня під проводом нового начальника штабу Січових Стрільців полк. ген. шт. Марка Безручка.

В короткім начерку годі точно представити стрілецькі операції на Волині, зложені з маршів, зручних маневрів і більших або менших боїв. Кроваві бої були видані під Острогом, Ямполем і Кременцем в маю 1919 р. В тому часі два стрілецькі полки, які в інших групах боролися біля Мозира і Бородянки вернули назад до групи Січових Стрільців, а новосформовані нові два полки доповнюють цілу групу до шести полків піхоти загальним числом ок. 6.000 боєвиків.

В червні 1919 р. Січовим Стрільцям, що охоронювали ліве крило груп наступаючих на Проскурів і Жмеринку, довелося видержати

головні наступи большевиків, які таким робом бажали спаралізувати акцію центра українських військ. Ряд боїв під Салихами, Пузирками, на Случі, під Миколаєвом, Чорним Островом і Базалією закінчився другим боєм під Чорним Островом, де на участку десяти верст брали участь в бою всі стрілецькі полки, а з боку большевиків п'ять піших полків і півтора полку кавалерії. По обох боках грало 40 гармат і 150 скорострілів. По чотирьох годинах безперервних наступів і протинаступів вночі ізза нагального відступу сусідньої групи і глибокого окрилення лівої флянки, Стрільці мусіли відступити.

Ізза великих втрат і втоми Стрілецтва командування рішило відорватися від ворога, щоби дати Стрільцям змогу бодай кілька днів відпочати. Стрільці відступили на полудне, але вже 20. липня 1919 р. під Фрамполем удалим протинаступом розбили большевицьку т. зв. Богунівську бригаду, а в два дні пізніше, знаменитою обдуманною операцією в щент знищили під Карапчівкою большевицьку тарашанську бригаду.

По цій побіді Стрільці аж до кінця серпня переслідують большевиків і після боїв під Красиловом, Вел. Пузирками, Шепетівкою і Соколовом, який кілька разів переходив з рук в руки, доходять на північ від Звягеля.

Всі ці бої незвичайно прорідили число

Стрільців, а ізза вічних маршів і перетомлення почали ширитися недуги, тим більше, що недостача одяжі і обуви вже дуже болюче давалася в знаки.

В вересні ізза наступів денікінських військ на українську армію, були перекинуті туди всі зайві сили з большевицького фронту. Це використали також і большевики для переведення своїх сил проти Денікіна і на большевицькому фронті операції завмерли.

Короткий період затиша і більше стійких успіхів на большевицькому фронті дає Стрільцям змогу звернути увагу на організацію запілля й правильного доповнення стрілецьких сил. Вже в липні організується стрілецький кіш, який обіцяє сильно скріпити Стрілецтво. Цей початок правильної організації не може дати занадто важких результатів ізза недостачі одягу й ізза поместей, а з катастрофою в листопаді 1919 р. провалюється разом з всею тодішньою українською армією.

В жовтні 1919 р. Січове Стрілецтво перекидається проти Денікіна, де по кількох боях у листопаді Стрільці стають свідками переходу галицьких військ на бік Денікіна і повної катастрофи на фронті.

Серед морозів і сильних вітрів, голі й босі Стрільці відступають від Нової Ушиці аж по Староконстантинів, віддаючи гекатомби п'ятнистому тифови. Ізза всіх цих неімовірних

трудів і нужди стрілецькі полки проріджуються деякі до 30 чоловіка, інші лішають на певну смерть весь свій склад на дорозі.

Безвихідність положення перестає улягати сумнівам і рештки Січового Стрілецтва, подібні до решток наполеонівських арій по відвороті з Росії, дотягаються до Нової Чарторії, де їх демобілізується наказом стрілецького командування.

З цілого корпусу Січових Стрільців, вчислюючи всі тиллові і фронтові формені, не більше 500 чоловік залишається на схід, щоб понасти на річку Північну, чи Подтавщину.

Часть старшин і командування Стрільців дістається в руки Поляків. *добробаченко*

— Так закінчився четвертий період історії Січового Стрілецтва, період безупинних боїв, період крові і втоми, закінчився мимо волі і проти волі Стрілецтва. Закінчення цього періоду не було наслідком зневіри, а тільки вислідом недостачі одежі, вислідом пошести й матеріальної нужди та повного фізичного висчерпання, які неперешкожно поклали край дальшому веденню війни.

Точне представлення цього періоду вимагало б спеціальної монографії. Боева історія Стрілецтва від квітня 1919 дає для тактики приклади дуже високої вартости. Стрілецькими операціями кермував з того часу полк. ген. штабу Марко Безручко. В останньому періоді

як боєві прівідники нераз визначилися передовсім полк. Роман Сушко і Іван Рогульський, осаул ген. штабу Юрій Отмарштейн, осаули Іван Андрух і Піщаленко, сотиики Франц Борис, Володимир Стефанишин, Ященко, Віктор Філіпович і цілий ряд других старшин.

Не можна не зазначити на цьому місці, що особа отамана Евгена Коновальця як командіра — для Стрілецтва незамінима. Всею душою відданий Стрілецтву, сам Стрілець у повному значінню цього слова, він являється тим, хто вміє зєдинити ріжні, часто в даний момент протіворічні собі стремління і надати Стрілецтву найвідповідніший в даний момент напрям. Знавель людей і добрий обсерватор, він уміє вповні визискати для Стрілецтва кожду одиницю. Організатор на велику скалю, людина без пересудів — він вповні відповідає революційному характерови Стрілецтва.

Навіть із цього побіжного представлення останнього періоду можна вповні зрозуміти, яким трудним було для Стрілецтва чисто організаційне завдання. Мимо одначе дуже неприємних обставин Стрілецтву удалося досягнути високих організаційних успіхів. Якраз в цьому періоді стрілецька артилерія достигла найвищого розвою завдяки організаційному хистови полк. Романа Дашкевича. Стрілецтво покидало Київ з семи полевими батареями, а кілька місяців пізніше поряджало вже двадцять полевими батареями

і тяжкою артилерією, одинокою на всю українську армію.

Організація Коша Січових Стрільців і доповнення, переведена по пляну ос. Івана Чмолі, заповідала дуже гарні результати і правдоподібно булаб принята в цілій українській армії.

Не можна вкінці забути на санітарну організацію в Стрілецтві. Брак ліків і перев'язочних матеріалів робили дуже трудною працю стрілецьких лікарів. Характер війни на Україні не давав змоги поставити санітарну організацію на більш тріvkих підставах. В повних несподіванок боях — стрілецькі перев'язочні пункти дуже часто ставали центром обстрілу або й попадали в руки ворога — при чому большевики найчастіше лікарів розстрілювали (пять випадків). Пошесть тифу також сильно прорідила ряди стрілецьких лікарів і сьогодні майже немає ні одного стрілецького лікаря, який не перебув би п'ятнистого тифу й по кілька приступів поворотного. Тому з повною пошаною треба віднести до посвяти стрілецького лікарського й шпитального персоналу, що завше старався нераз ціною власного життя приноєсити полекшу раненим і хворим Стрільцям. Цю посвату треба цінити тим більше, що тихі подвиги і навіть найтяща праця лікаря завше непомітно губляться на тлі боевого героїства війська. Найгіднішими представниками стрілецьких лікарів являються д-р

Іван Рихло (перебув тиф), д-р Христина Скачківська-Сушкова (два рази равена, перебула тиф), д-р Іван Марич (перебув тиф), д-р Дорошкевич (умерший на тиф), д-р Барабаш (зарубаний більшовиками).

Ми згадували вже про це, що Стрілецтво не мало симпатій серед української армії. Це було вислідом не тільки різниць поміж духом Стрільців, а характером решти армії, але також і різниць в самій внутрішній організації Стрілецтва і решти армії. Ці різниці були причиною деякої військової ексклюзивності Стрілецтва, яка дуже рідко проявлялася хочби в стрілецькому погляді на старшин. Стрілецтво визискало своє право на деяку автономність і не приняло дуже не вигідної й хибної системи, заведеної в цілій українській армії, у якій ступень старшини визначається величиною відділу, яким він командує (командір полку зветься полковником, сотні сотником і т. д.) З другого боку в іменуванні старшин Стрілецтво не могло брати під увагу ступені даного старшини в російській, чи австрійській армії і тому одиноким мірилом, яке визначувало ступень старшини при Січових Стрільцях були: висота образування загального і військового та вартість даного старшини як боеквика, чи організатора і його ідейність, чи духове споріднення з стрілецьким духом. Ізза цього в Стрілецтві був принцип, що всякий старшина чужої армії починає свою

службу рядовиком. — Консеквентне переведення цього принципу в періодах організації Стрілцтва, давало йому змогу охоронити свої ряди перед напливом кар'єровичів і інших небажаних елементів.

В останньому періоді обставини не дозволяли придержуватися цього принципу, але тоді Стрілцтво старалося нездатних старшин усувати.

Таким способом Стрілцтво осягало деякий підбір старшинського складу та викликувало у старшин гордість на те, що вони Стрільці.

Характерне для Стрілцтва також те, що більшість старшин служить не для матеріального положення — для посади, це не активні старшини, а люде, які булиб багато краще матеріально забезпечені поза військом. Через те Стрілцтво зискує на солідности, бо пересічний старшина докладає справді всіх своїх сил до діла, яке він любить і вважає добрим.

Мимо всіх своїх безперечних заслуг для України — Стрілцтво не було як слід використане. Уряд України не зовсім звернув увагу на організаційні вартости Стрілцтва, яких викисування булоб принесло Україні багато більші користи, чим навіть найкращі боеві успіхи Стрілцтва. А власне: Стрілцтво без сумніву могло стати солідним завязком правдивого українського війська, а по дуже короткому часі й кадром може навіть і для біль-

шої частини української правильної армії. При такому вжиттю Стрілецтва — булаби для нього явилася можливість поширити скарби стрілецької душі по всій майже Україні. А преці немає сумніву що вартість українського війська при такому поширенню духа Стрілецтва дуже помітно піднеслася, коли не сказати: сталаб без порівняння більшою.

На всякий спосіб Стрілецтво може бути горде на своє минуле, хоча ця гордість не зродить в решті української армії симпатій для його.

Воно може задоволитися тим, що симпатією оточувало його населення. А пошана для Стрілецтва з боку чужинців і ворогів навіть — може бути найкращим мірилом його справжньої вартости.

Нехай буде мені дозволено навести кілька слів із промови члена делегації містечка Ш., — чужинця — яка прашала Стрілецтво при його відході на денікінський фронт. „Січковим Стрільцям нічого жалувати за Ш.“ — сказав він. — „Вони при такому багатстві своєї душі всюди найдуть ширий прийом. Але, як ми, мешканці нещасного Ш. найдемо других Січових Стрільців?“

Той, хто прочитав навіть оцей дуже неповний нарис про Стрілецтво зможе собі уявити, яке понуре було життя Стрільців. Стрілецтво не переживало того романтизму, який так характерний для У. С. С. Січові Стріль-

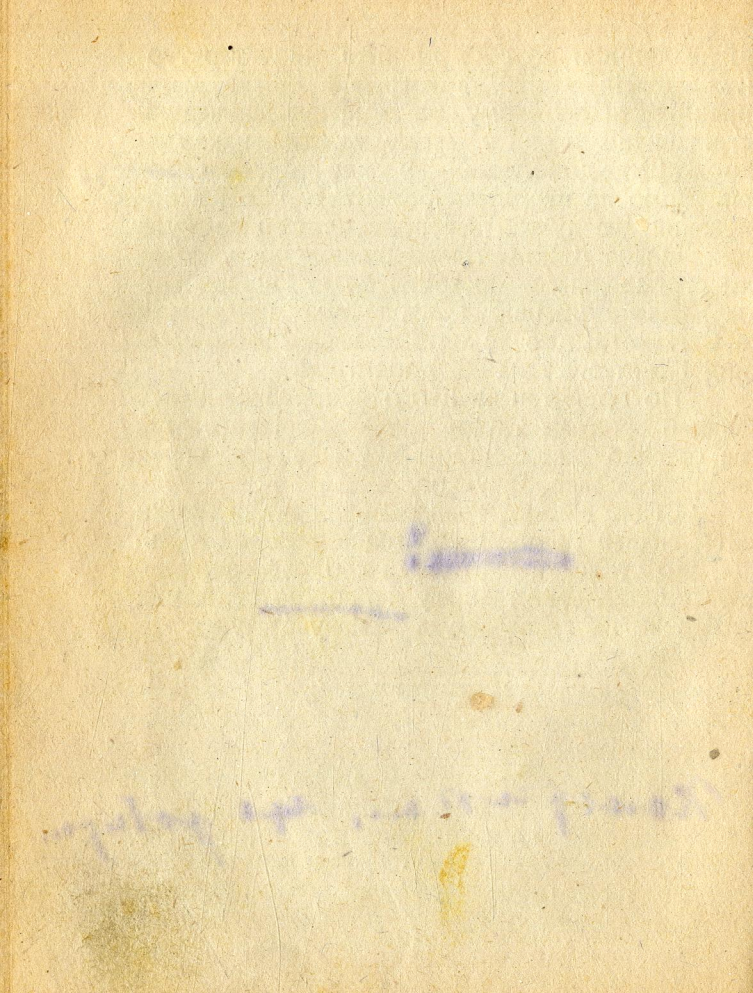
ці не лишили по собі ні пісні, ні літературних нарисів, навіть фотографій можна мало призбирати по ньому. За те існує величезний стрілецький архів, у якому кождий наказ — кров, кожде донесення — кусочки людських нервів. Воно не пережило романтики, бо всі почування, всі думки, вся воля Стрілцтва була придавлена одною тільки ідеєю, одним тільки стремлінням — здобути волю Україні. По-за важкою працею і кровавими змаганнями в Стрілцтві вже не оставалося місця на мрійний і сентиментальний романтизм.

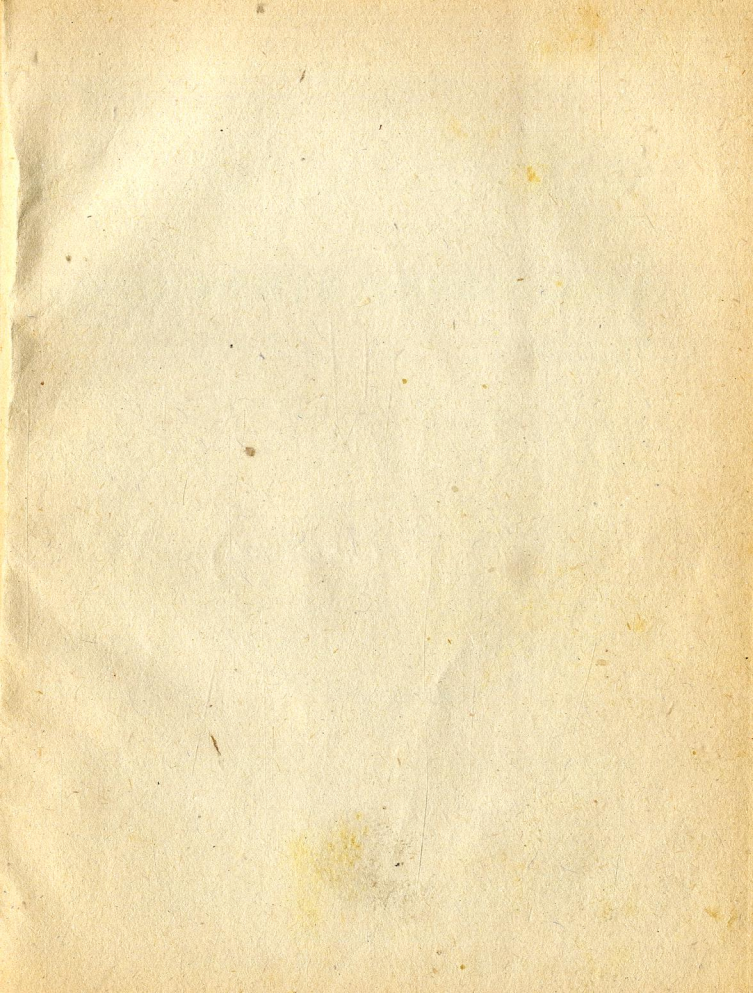
По прочитанню цього неповного нарису всякий зрозуміє також, що — Стрілцтво ще не сказало свого останнього слова, що перед ним ще велика будучина.

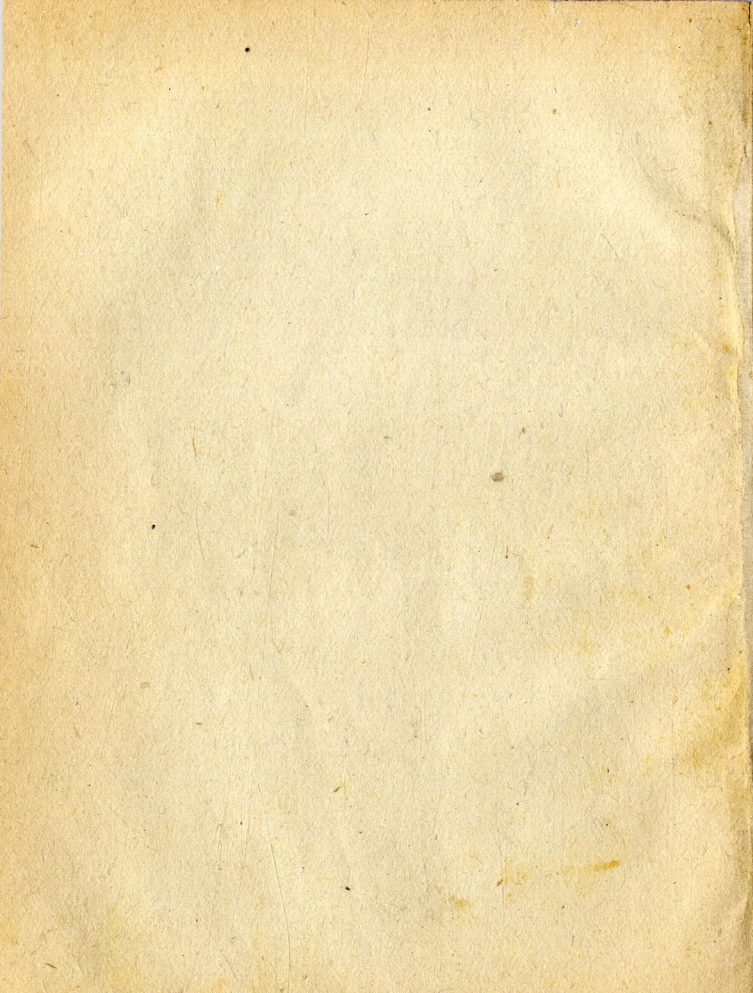
„Таке військо трапляється раз на сотки літ“, сказав Винниченко, дивлячися на Стрільця, що стояв на варті — в своїм залізному шоломі, завітчаному червоною стрічкою, похорий на грізну якусь залізну статую.

Контр-партія, що добивається...

Документи українського мучеництва під Польщею.

Бесіда українського свя-
щеника перед судом поль-
ських наїздників у Галичині.

ДР

4991

Відень, 1921.

Видання „Українського Прапора“.

ТЗ(2.Ук331)61

Друковано як фелетон в чч. 64 і 65 „Українського Прапору“ в 1920 році.

Львівська державна
наукова бібліотека

№ 3182

Друкарня „Адрія“ тов. зогр. пор. Відень, II.

Вступне слово.

Отсим подаємо до відома українській суспільности, деб вона не жила, оборонну бесіду українського (галицького) священика з Перемишлянщини, о. Осипа Кучкуди, якого судив польський військовий суд Д. О. І. дня 16. січня 1920 у Львові. Документ цей остане на завсе одним з доказів високої національної й моральної вартости українсько-галицького священичого стану, який видає такі одиниці. Зазначимо, що всесеснійший панотець Кучкуда поза своєю околицею не був досі відомий ширшому загалови. Працював тихо й скромно. Звертаємо увагу на високу і влучно примінювану освіту цього українського мученика, на його горячий патріотизм і велику відвагу в виступі перед ляцькими катами, як також на бесідницький взірцевий хист цього невідомого досі діяча. По 8-місячних тортурах у вязничних льохах здобувся він на такий сильний акт обжалування ляцьких наїздників, хоч сам був обжалований тими опричниками.

Редакція.

Висока Авдіторіє!

Звеличую Провидіння Боже, що скріпило українську національну ідею тисячами жертв на фронтах, в таборах і по селах. Гайдуки ослаблюються — падають і топляться в морю сліз і крові. А невольники відживають і набирають нових сил із святої крові. Зростає безгранична любов до Вітчизни й охота до жертв. Закривавилися українські народні вівтарі а з розливої крові виростають нові борці-герої. Ожилилася національна ідея і проголосила світові животність і могутність українського народу. Коли в християнстві було найбільше жертв, тоді Церков тішилася загальним подивом. Бо через жертви перемогла неправду. Тою великою перемогою ми Українці нині прикрашені. А національна ідея промощує собі шлях до славної перемоги. Чуюся щасливим, що стаю виразником тих, що знаходяться на холмі слави. Боже, дай мені покори, бо місце, на якому стою, є місцем святим.

Протест.

В першій мірі мушу представитися, себто познакомити всіх з засадничими ідеями, які репрезентую. Щоби плястично виразитися, позволю собі пригадати трімурті — трилице староіндійське божище.

Три лиця в мене, потрійний позір і потрійне слово. На чолі першого виду малюється уособлення українського горожанина, на другому виді є печать священства, а на третьому виді обов'язок голошення правди. Дивно промовлю і тому прошу о особлившу увагу. Бо потрійно відчиню уста. Промовляючи устами горожанина УНР, підношу могутний протест проти судження чужого горожанина невластивим, чужим судом. Чую, як зловіщо зазвенів цей протест в ушах присутних. Бачу вбийче поразення. Неумолима Немезіс¹⁾ прошибне ваші серця. Могутні філі протесту полетять до конвенції гагської, до Вільзона, до Союзу Народів і там оголосять про насильство, про страшний упадок вашої трибуни дочасної справедливости. Цей протест підносить кожда людина, кожда українська душа! Цілий світ рухається в моральних підставах, а затрівожена совість жадає самосуду.

За першим протестом виривається другий протест, але сильніший. Ті самі чинники, що

¹⁾ Історична пімста, відплата.

зломали світські закони, ломлять і закони Божі. Загально відомо, що Католицька Церков охоронює своїх священників перед насильством *immunitate sacerdotali*.²⁾ А хто важиться *svadente diabolo*³⁾ наложити руку на священника, цей *ipso facto*⁴⁾ підлягає *excommuni-ці*,⁵⁾ як також кождий, що в тім ділі помагає. Клятвою покривається польське правительство, що допускається масового в'язнення священників. Тішуся з повстання нової католицької держави. Але болю рівночасно, коли бачу, як те правительство масово в'язнить українських католицьких священників замикає по льохах і абортах, морить голодом а вишукані тортури dokonують решти! Трійцять українських священників було зі мною під грозою полевого суду, а п'ятьсот розвезено по таборах! Довго мученої тюремною системою а відтак — проголошено невинними... Тим ви самі дали свідоцтво великої моральної вартості українського духовенства... Нарушений характер священства вносить могутний протест до цілого християнства, до всіх єпископів світа, до римського Престола. Хай він перейде могутним словом і до Всевишнього. І вже чую голос Всемогучого, що витягає караючу руку і виписує над вами слова: „мане, текель, фарес...“ І соромно зійдуть зі світа бу-

2) Священничою недоторкаємостю.

3) За підшептом чорта.

4) Самим фактом, без церковного вироку.

5) Клятві.

рителі закону, як колись зійшли їх батьки... Вязнено апостолів, заборонювано їм голосити Слово Боже. Але їх післанництво виконувалося з іще більшою силою. Вони для мене приміром і тому відзиваюся третими устами дивного трімурті, щоб голосити правду — в кайданах! Підношу тоаст протестів і вихиляю ту чашу до дна і взиваю всіх на свідків, як колись взивав Ібікус воздушних журавлів. Хай лунають могутно протести, а ми в їх звуках провіруймо правду...

Чуюся щасливим, що нарешті в осмім місяці страшного гарнізону можу публично заговорити, проголошуючи „urbi et orbi“⁶⁾ оден трагічний епізод українсько-польських взаємин. Не сталоб часу тут розводитися подрібно над цілим апаратом ваших тортур — над пережиттям зболілої душі Українця. Колиб я це оповів, то з початку ніхто не віривби, вважаючи це за видумку. Але колиб я переконав усіх про правду, — тоді всі повтікалиб, боячись убийчої правди і не мавби я до кого промовляти! А я бажаю всіх придержати до кінця. Буду обговорювати лише деякі з розправою тісно звязані епізоди, які кинуть світло на характеристичні обставини. Про так звані інструменти оправчі оповість українська мартирольогія. І там лишиться вічне свідоцтво вашого здичіння й упадку. Маючи успішно голосити правду, хочу держатися прастарої тактики, то є: пристосуватися до аудиторії, до якої

6) Цілому світові.

промовляється. Цего придержувалися всі християнські проповідники і тому звертаюся до Високої Авдіторії з запитом: Чи всі розумієте українську мову вязня? Бо коли найшовсяб такий, що її добре не розуміє, то я готов промовляти в зрозумілій мові.

Були три мотиви, які спонукали мене до обговорення донесених закидів.

Першим мотивом було моє християнськоморальне становище. Цей світогляд голосить, що всякий злочин мусить бути караний. Коли який злочин затаїться перед дочасною справедливістю, так з більшою карою мусить перейти до „Forum internum“⁷⁾, форум Всевишнього. Мораль не противиться, коли хто сам зголоситься хочби навіть перед суд невластивий по кару для заспокоєння совісти. В таких случаях повинен суддя повчити сторону і післати до того, хто має власть над тим злочином, то є — до сповідника.

Другим мотивом було бажання, висвітлити правду й усунути неславу, яка мене постигла.

Третім мотивом було бажання перейти дочасну покуту для зменшення кари чистилища і жертвувати свої терпіння для української народньої ідеї. Так поступаючи, виступив я як практичний християнський мораліст, одержуючи безконечні вартости природної і надприродної натури. Про-

7) Внутрішній трибунал, душевний.

тивно ви польські судді — беручися свідомо і добровільно до судження невластивої справи, виступаєте як насильні узурпатори. Бож знаєте, що багато злочинів старіється і перестає бути предметом юрисдикції, тимбільше знаєте, що не маєте ніякого доручення над чужим вам горожанином. Цей случай належить до форум інтернум, а коли ви витягаєте це до форум екстернум³⁾, так вмішуєтеся як власть світська до сфери чисто духовної.

Передовсім мушу зазначити, що протокол, списаний суддею слідчим, є односторонній. Багато обставин опущено, багато перемінено, мимо того, що я жадав зміни! Між иншим опущено опис подій, які лучилися безпосередно по ув'язненню, а перед написанням донесення. Ці обставини висвітлять труднощі, з якими стрічалися ті, що хотіли найти вину.

Дня 10. червня 1919 мене ув'язнено і приведено до польської етапної команди в Перемишлянах. Командант Др. Жигмонт Женевські побачивши мене і, довідавшись, хто я є, привитав мене отсим поздоровленням: „Morderco i zbrodnia rzu! Zastrzelilibym cię, ale żałuję kuli. Dam ci stryczek!“ Прошу його, щоби подав мені вину, і коли є яка, то піддаюся екзекуції. Певний, що докаже, відсилає мене до сусідньої комнати і рівночасно дає приказ, щоби розбубнити по місті, що коли хто має що проти мене, хай зголоситься в етап-

³⁾ Зовнішнього.

ній команді. По годинній перерві прийшло до дверей кількох людей. Побачивши їх, був він певний, що сейчас докаже мені вину. Підходить до найблище стоячої панни Шрамівної і питається: „Co ma pani przeciwko księdzu powiedzieć?“ Запитана кладе праву руку на груди і відповідає: „Mnie i mojej rodzinie ksiądz niczego złego nie zrobił“. Ударений такою відповіддю, хоче ратуватися, звертається до одного міщанина з запитом: „A co pan ma przeciwko księdzu powiedzieć?“ Сей відповідає: „Ksiądz dawał mi robotę, sprawiedliwie płacił, a więc był dobrym“. Ражений мов громом таким оборотом справи, перестає слідити і — замикає двері. Обурений перейшов кілька разів по канцелярії, надумуючися, як справу повести. Вскорі просить мене до переслухання. Просить сідати і звертає увагу, щоби зізнавати правду, бо в противному случаю скаже дати 50 нагайок, без огляду на реверенду, бо вона вже сплямлена „і він не узнає мене за священика“. „А що ви робили, як українські війська прийшли?“ Відповідаю, що я як священик сповняв функції священичі як: душпастирство і катехитуря. Відтак обслуговував я шпиталі, вів нагляд над роздачу апровізації, та провадив реально-гімназійні курси. — „А з грішми?“ Я грошей ніяких від нікого не брав, а мав лише нагляд. — „І більше ніщо?“ Відповідаю: ніщо! Почувши таке зізнання, зірвався з крісла і почав іронічно кричати: „Зловив я невинне немовля!“ Щоби упозорувати і себе оправдати каже, що він має

докладні інформації — в бюрку. Зажурений почав глядіти до вікна і когось шукати. Побачивши у фіртці п. Гурнісевича концепіста з Намісництва, застукав до вікна і попросив його до канцелярії. Запрошений увійшов до середини, привитався, а командант питається його, що він має проти мене сказати. „Ксьондз є український патртіот,“ каже п. Гурнісевич. — „Та це не є провина“, відповідає командант. Здивувався п. Гурнісевич, що це не є провиною і почав видумувати ніби інші „провини“. „Ксьондз єст шкодліви для паньства польского — перши подал мисьль, браць Полякуф до войска, належи до найбардзей завзєнтих агітаторуф українського жонду. Вплив єго пши інтернованю Полякуф мусял биць значни. Уважам го за непшеєднанєго врага Полякуф“. Ці закиди вислухав п. Женєвскі з резервою записуючи щось в нотесі. Коли п. Гурнісевич скінчив, питається п. командант: „Чи ви моглиб бути свідком?“ Відповідає п. Гурнісевич: „З охотою“. Командант звернувся до свого писаря і подиктував йому ці закиди, під якими підписався п. Гурнісевич. При тій нагоді пригадує п. Гурнісевичови, що ми не мали ніяких особистих сцисій. На це відповідає він, що мусить бути „пімста“, бо він в Коломиї бачив, як Українці вели Поляків.

Тут впадає командант і потверджує конєчність відплати. Я звертаю увагу, що я не був ніколи в Коломиї, тож це не може до мене відноситися, бо кождий відповідає за звої особисті вчинки. На закінчення звіщає мені, що я сейчас

мушу піддатися ревізії — і конфіскує мені візитівки, калитку, провіянті і білля.

Тим закінчився польський суд виїмковий, а засуд смерти перемінився „кокошо“. По тім доручив постерункови, відпровадити мене до Народного Дому, де містився арешт. З початку заведено мене до великої салі. Заки найшов я собі місце, де мігби сісти, вже наспів жовнір з наказом мого перенесення. Вибираюся, а постерунок показує мені дорогу до пивниці. Коли ми прийшли близько, пост вказав мені на льох, де я маю бути приміщений. Відмикає колодку, відчиняє двері. Побачив я кілька вязнів, по фізіогномії євреїв. З розмови жовнірів довідуюся, що євреї мають там пересидіти, а відтак мали дістати нагайкову стипендію і відійти на волю. Побачивши таку зневагу, протестую проти приміщення з Жидами. Пост признав слушність і доніс о тім власти. Власть рівнож це узгляднила і видала наказ, щоби сейчас випустити Жидів. Євреї були вдоволені ізза цього, що скоротився їм час арешту але дрожали на згадку нагайок. Євреї вийшли і на розказ ждали під дверми. І тепер був я свідком страшної сцени. Ото приходить кількох польських гайдуків з каньчуками в руках, входять до побічної казні і покликують найблищого Єврея. Цей входить і „на розказ кладзь се“ чую благання Жида маючого дістати „стипендію“ нагайкову. Нічого не помагають благання Жида маючого дістати „стипендію“ нагайкову Нічого не помагають благання ні лемент, бо по-

мічники кладуть Жида на призначене місце і починається страшний крик. Миттю повторилися удари канчуків. Відгону не було, бо дротяна плетінка врізувалася в тіло. Но виміренню на-значеної кари випускають ледви живого Жида, а цей вхопивши руками збите тіло, виривав із заклятої казні. Прочі видячи жорстоку тортуру, видавали звірячі тони ізза індукційних болів. Канчукова сцена повторилася кілька разів, депримуєчи мене до остаточности. На розказ вхожу до льоху, а за мною увійшов жовнір, кинув в кутик сніп соломи і вказуючи на ню рукою, сказав: „Ксьондз тутай бендзє спаць“. Жовнір вийшов, замкнуто двері і я почав відбувати арешт. За кілька годин приведено 12 селян з Коросна і приміщено коло мене. Невдовзі введено одного українського парубка до звісної келії і загрожено нагайкою, як не виявить, де знаходиться його гвер. Парубок ізвиняється а гайдуки застосовують ту саму модерну тортуру, що і на Жидах, тільки з тою різницею, що парубок діставав більшу скількість нагаїв і в кількох відступах часу. Страшне. До опису тут слів не вистарчає.

Це оповідаю у звязку з тим, що мені заки-дується, що я грізним оком подивився на жовнірів у салі „Сокола“. Случайно був я свідком вище описаної сцени, як случайно переходив я через комнату, тільки з тою різницею, що тут я бачив і чув, в сали „Сокола“ я не видів і не чув ніякої бійки, як самі свідки зізнають.

Мене замкнено, а карне донесення зладжено. Слідуючого дня прийшов до арешту Др. Жигмонт Женевскі, етапний командант, з нагайкою. Подивився грізно на мене і так каже: „Ксьондз роздавал апровізаціїє так, же Поляци умералі на тифус глодови“. По тих словах погрозив нагайкою. Прошу о позволення відправляти Службу Божу, одержую заборону з увагою: „Зрешто ксьондз поедзе дзісяй до Львова“. По тім пізнав я, що донесення вже зладжене а апровізаційний закид є найстрашніший. Так сталося, бо слідуючу ніч перебув я в ДОГ⁹⁾ у Львові. Донесення приділено судді Конечному. В два тижні пізніше покликано мене до переслухання. На виразне бажання п. Чехта, який рівнож приступив до дискусії, обговорили ми тло до політичного процесу. Коли ми приступили до властивих закидів, доказую, що я не мав ніякого уряду. Суддя признає рацію, але зауважує, що мусить бути переведене слідство, длятого, що там приходять назвиска. В донесенню не було ні одного факту, означеного часом, місцем і свідками. Питався я, коли це було і хто видів, або це чув? Суддя почервонів та вказав на підписаних адвоката Яна Целецкого, кс. Тихого і т. д. („Онi о тем вєдзо“). Оповівши вступні доходження в Перемишлянах, переконується суддя, що це видумки. Відтак звертаю увагу, що, щоби доказати ті закиди, треба якогось документу, як протоколу засідань,

⁹⁾ Довудство Окренгу Генерального.

або бодай донесення. А як нема тих писаних доказів, то треба свідоцтва з автопсії, то є таких свідків, що виділи і чули видумані закиди. Видячи добру волю судді, прошу його, щоби поставив внесення на моє звільнення, а я з вільної стопи відповім на закиди. Суддя відраджує старатися, бо як я найдусь на волі, так сейчас мене знова приведуть. Я признав слушність і — перестав старатися о волю. Заки суддя рушився перевірити правдивість зізнань, вийшов наказ, щоби перемишлянські справи відослати до полевого суду в Бережанах. Очевидно, що акти відослано, а я мусів чекати на транспорт. Акти наспіли до бережанського полевого суду і дісталися до рук судді Гурніка. Цей ревно взявся до праці, покликуючи мене до переслухання, а коли я не голосився, завважав, що він хотівби сейчас справу поладнати, одначе не може без обжалованого. Він не буде тому винен, коли справа буде довго трівати. Мене тимчасом з розмислу держали польські влади у львівському гарнізоні. Колиж мене перенесено до криміналу в Бережанах, ніхто не покликував мене до переслухання. Нарешті поїхав суддя і перевів слідство. Справа дуже споважніла і я бувби сидів не знати як довго, якби не ліквідація полевого суду. Одначе суддя постановив скомунікуватися зі мною, але дорогою посередною. Безпосередно перед розв'язанням полевого суду в Бережанах, покликує до переслухання о. В. Представляє йому стан слідства і каже, що він справу трактує справедливо, „бо не

думає фабрикувати українських героїв.“ Обговорюючи справу, зазначає, що його справа стала дуже поважною. „Але справа ксєндза Кучкуди єст о вєлє страшнейша.“

О. В. питається: що такого зробив о. Кучкуда, я з тим священиком мешкаю довший час і пізнав в нім доброго священика і педагога а його діяльність була чисто культурною. Суддя відповідає, що він не може цього сказати, бо „це річ урядова“ і ще має бути переслуханий Др. Свістель і Др. Пежанський, ми їх зловили і маємо на інтернованню і коли ті будуть випиратися, то — ксьондза ще гірше засиплять. Згадавши про Др. С. і Др. П. зазначив, що до вияснення справи конечним є їх переслухання, так що уважав за відповідне — видумати їх інтерновання. В кінці сказав: „Ксьондз вшистко ведзял, ходзіл і відзял і мугл пшешкодзіць а ніц не мувіл“.

По розв'язанню полевого суду в Бережанах відослано нас до полевого суду в ДОГ у Львові. Арешти містилися в Бригідках. Дня 1. жовтня 1919 р. покликано мене до переслухання. По довшому чеканню увійшов я до канцелярії судді Бунікевича. Суддя взяв до рук якийсь акт та звіщає, що слідство вже скінчене, а військова прокуратурія виготовила акт обжалування. По відчитанню акту обжалування, закладаю протест проти судження мене як горожанина УНР. на підставі гагської конвенції. Суддя признає рацію, але рівночасно противорічить собі: твердить що суд для того є компетентним, що я як цивільний вмішував-

ся до урядових справ... З початку признав рацію в цілості, а відтак заперечив часть тої самої цілості. Тому „щоби не запротоколувати“ п. Бунікевіч цього мого закиду не допускає, бо це належить зробити перед трибуналом. Відтак питається мене, чи маю що на свою оборону? Відповідаю що обжалування є дуже загальне, супроти чого годі що небудь на оборону сказати. Прошу подати якийсь факт, а проти такого я буду боронитися. Це питання заклопотало суддю, що почав сейчас оправдуватися, кажучи, що фактів нема, для того, що зізнання свідків є незгідні... Бачучи безрадість судді, пропоную взяти акт обжалування і перечитати — перший закид. Суддя бере до рук перший акт обжалування та читає: „В часе інвазії (!) укр. в Пшемисьлянах належонц до Ради Укр. Пов. Комісарияту споводовал вивезене осуб народовосьці польскей, а также жолнержа Ф. Ракочего і поручніка Т. Солтиньского.“

Прошу о — доказ. Суддя карткує акти а найшовши зізнання п. Лещинського, відчитує: „Ксьондз належал публічне і явне до ради Пежаньского, ктура арештувала і т. д.“ Як священник звертаю увагу з любови до нещасних свідків — щоби докладніше перевести справу, бо легко можна наразити їх на неприємности і компромітацію перед трибуналом. Це голословне твердження зібю слідуючим фактом. З обняттям власти через Д-ра Пежанського розписано вибори до Прибічної Ради. Між іншими і мене

запрошено. В часі виборів покликано комісію матку, що уложила лісту, яку предложено до апробати. Одначе при самім голосуванню я голосував проти цієї лісти. В апробаційній лісті мене не було, це може потвердити п. Гвоздецький і всі виборці. Такий аргумент пересвідчив п. Бунікевича так, що цей застановився та каже: „Але чи ксьондз пшийме такі довуд?“ На таке діктум я перервав над цим дискусію. Відтак жадаю акту обжалування на письмі. В кінці питаю, коли буде розправа. Суддя звідомлює, що речинець назначить председатель, як верне з комісії. На всякий случай до 10. жовтня це станеться. Так сталося, тільки з тою ріжницею, що до 10. жовтня мене перенесено на Замарстинів.

Дня 11. падолиста 1919. р. покликано мене до переслухання. Ставився я перед призначеним суддею, давно мені звісним із першого переслухання п. Гехтом. Від него довідуюся, що акт обжалування неvistарчаючий і тому прокураторія доручила вести слідство в тім напрямі, де, коли і від кого походять закиди, які мали місце — в церкві. Між иншим було і це, що я мав казати „випікати Полякам очі“. Звертаю увагу, що коли до тепер не найдено ніякого факту, то і тепер нічого не найдуть, бо ж факти виходять як шило з мішка. Чейже пан суддя має досить практики як суддя.“ Так! Так! Але „цось“ в тем мусі биць, же так вшисци хцон свядчиць пшеціф ксєндзу.“ Заявляю, що резигную з оборони, а те що виджу, обчислене на це, щоби мене як найдовше держа-

ти в арешті. Я з тим годжуся, бо це для моєї України. Як вам приємно обслуговувати мучеництво, то обслуруйте, бо я не піднявсяби цього за ніякі міліони. Объявом дикости є знущання над безборонним і невинним! Це злочин взиваючий до неба о пімсту! Свої болі і безграничні терпіння складаю на жертвеннику України аж до останнього удару серця! Одначе знаєте, що я маю обовязки голови родини, з якими лучаться страшно великі кошти. Майте милосердіє над дітьми. На це відповідає польський суддя, що — Бельгія також терпіла і що це все піде „на рахунок відносин.“

Пристаюючи до акту обжалування, зазначую, що не думаю його обговорювати під оглядом правним і льогічним, бо тут требаб написати цілу розправу. Ограничуся до порівняння акту обжалування з першим донесенням. В тій ціли наводжу дослівно донесення: „Деякі з жандармів голосилися „на охотника“ кажучи: „Дайце мі его запровадзіць, а я го за мяstem уложє“. Świadek Marya Zukrowska, rel. rzym. kat., lat 23. zamężna, zamieszkała w Przemyślanach, zeznaje, że ks. Kuczkuda należał do najbardziej zawziętych agitatorów ukr. „wydał polecenie“, rozstrzeliwać Polaków, którzy nie pójdą do wojska ukr., mnie kazał aresztować, ale udało mi się ukrywać... Wdarcie się bandy ukraińskiej do kościoła w czasie nabożeństwa celem okradzenia części liturgicznych, rozpedzenie wiernych, zabranie księdza od ołtarza, urzędzenia stajni z kościoła polskiego było dziełem ks. Kuczkudy. Dalej internowanie całego szeregu osób

— Polaków, zupełnie nie mieszających się do polityki, było dokonaniem na rozkaz ks. Kuczkudy.

Zeznania świadków w sprawie powyższej a mianowicie: ks. Kuczkuda należał do najniebezpieczniejszych agitatorów ukraińskich, należał jako jeden z pierwszych, którzy w dniu 3. listopada z. r. rozbijali polskich żandarmów w Przemyślanach. Do adwokata Dra Cieleckiego w dniu 5. listopada 1918 r. odezwał się w te słowa: „Teper musyte panowe poterpity za dawniyszu hospodarku“.

В тім тоні наводить бесідник дальші протоколи і каже: По першім переслуханню свідків, всі ці закиди щезли мов камфора, лишаючи по собі соромну клевету. На око виглядає неначеб деякі закиди були подібні, але коли bliще приглянемося, так побачимо інших свідків і инший зміст закидів. Маю вражіння, що автор акту обжалування не читав навіть важних документів, а прецінь донесення повинно увійти що до йоти в акти. Відтак смію запитати чому нові закиди не були обговорені в слідстві зі мною. Чи прокуратор знає о тім, що цей акт обжалування виставив полевий суд ДОГ ще 11. жовтня 1919. р. а відтак ДОГ узнало його за невивистарчаючий і доручило вести дальше слідство?!

Пристапуючи до самого акту обжалування заявляю до першого закиду, де закидується мені, що я належав до прибічної Ради Повітового Комісаріату в Перемишлянах, що я не належав до Приб. Ради Повітового Комісаріату в Перемишлянах, а в доказ цього наводжу акт

виборчий і як свідків ставлю о. Гвоздецького пароха з Борщева, о. декана Шуля, пароха з Брухович, о. Івана Костельного пароха з Перемишлян і прочих виборців. В другому закиді говориться, що я спричинив і переводив асентерунки. Для того, що не наводиться ніякого факту, заявляю: „ґратіс асерітур, ґратіс неґатур.“*) Що до третього закиду мушу зазначити, що як душпастир голосив я такі науки, які має обовязок голосити кожний священик. Як свідків подаю найпримірніших парохіян п. Мельничука, п. Максимовича, п. Трофимика б. бурмістра і прочих парохіян. Що до четвертого закиду мушу зазначити, що я був звичайним членом комісії апровізаційної, з тим додатком, що мусів наглядати розділ харчів, а органи, котрі розділяли, давала громада Перемишляни. Оскільки не було скарг на уряд громадський, заявляю, що всі діставали таку пайку, яка належалася кожному без ріжниць народности. О тім посвідчить п. Довгецькі і п. Трофимик, начальники уряду громадського. Що до переходу через салю Сокола, то подаю до відома, що через салю веде коротша дорога до канцелярії. Бійки ніякої я не видів, ані не чув, як самі свідки твердять.

В цілому тоці обжалування добачую люзні получения і штучне натягання. Причиною цього є те, що свідки не подають ніякого факту, а лише

*) Без доказів твердиться, без доказів заперечується.

намагаються переконувати вуличною обсервацією та своїми „переконаннями, опертими на вражіннях.“ Тою дорогою почав поступати п. референт і дійшов до цього, що називає мене „диктатором повіта“ і тим видуманим титулом намагається доказати свої позірної вартости заключення.

За цей сензаційний титул, як за благовонний фимям, складаю подяку, як також звертаю увагу, що в тім криється моя коронація — короною слави.

Вкінці подам примір, як я поводився зі свідками. Одного разу, ще за Австрії, образив мене п. Гурнісевич, тим, що публично зневажив мене, кажучи перед людьми: Я каже ксьєндза замкнонець! Українське громадянство жадало витягнення з цього найдалше йдучих консеквенцій. Знаючи про страшні наслідки для сусіда, жалко мені стало і я вдоволився полагодженням так страшною обиди в чотири очі, як поучує євангеліє. З вдячності за це почав п. Гурнісевич перший проти мене свідчити. Про інших свідків оповім при нагоді.

Ще скажу кілька загальних слів про душу всіх ваших свідків в масі. Коли мене проваджено вулицями Перемишлян, зібралася коло мене товпа польської людности і викрикав: „На гак з ним, розерваць го!“ Про це може посвідчити Др. Жєневскі, що хвалився передімною, що як щоб він не дав мені опіки, так мене до години не стало б. Я за це їх не обвинюю, бо вони є духовими мініятурами того, що взиває родимців: „На врага

з Богом альбо мімо Бога!" На дальше поступають як той, що за брехню був караний арештом. Супроти цього прошу, щоби не записягати ніякого свідка, бо я волію понести як найбільші наслідки чим мавби допустити до кривоприсяги. Доконали ви морального морду на мені, тільки не було факховця, щоби довершив акту фізичного, В тій цілі зредаговано страшне мов вирок смерти донесення. Так рівнож зрозумів це Львів і почав по культурному тюремну тортуру. Бо тут побільшуються терпіння в безконечність. І нині по 8 місяцях польської тюрми, я лише тінню життя — — — трупом !!...

Від Редакції: По тій бесіді о. Кучкуди польський військовий суд вирішив, що свідки Поляки дійсно не є віродостойні. Але грубо помилявсяб той, хто подумавби, що невинного в'язня випустили з тюрми: його дальше задержали у в'язниці й наказали шукати — нових свідків! Нам невідомо, чи відбулася нова розправа, чи може вже не треба її було, — бо отця Кучкуду замучили в ляцькій тюрмі. . . .

При тій нагоді звертаємо увагу всіх Українців, щоби збирали й оповіщували всякі вістки і матеріяли про польські знущання та про оборону перед ними.

конт. 3

Н. 145

Польська колонізація Східної Галичини.

4991

Відень, 1921.
Видання „Українського Прапору“.

T3(2Ук 331)61

Львівська державна
наукова бібліотека

№ 3182

Найбільш пляновим, найбільш основним і найбільш успішним способом винищення українського населення Східної Галичини і спольщення її є польська колонізація цього українського краю. Вона має довершити те діло, яке перед віками розпочали польські королі — завойовники Східної Галичини, цілі віки його вели і передали своїм нащадкам, а іменно: стерти з лиця цієї землі її український характер і цим забезпечити її приналежність до Польщі.

Як відомо, землеволодіння у Східній Галичині поділене під національним оглядом різко на 2 групи: дрібна земельна власність (3,440,479 га) знаходиться в руках туземного українського селянства та велика земельна власність (2,089,853 га) в руках польських дідичів, нащадків колишніх польських завойовників. Як виказує статистика: 79.8% господарств дрібної земельної власності не є здібні до життя і розвитку задля їх зріжничкування і роздрібнення (господарства нище 2 га займають 42.6% простору всіх сільських господарств) — в наслідок такого стану в Східній Галичині є около 600.000 родин або числячи 5 осіб на родину — 3 мільйони осіб, зайятих управою землі, які не мають підстави господарського іст-

нування і розвитку. Щоби уможливити їм господарське існування, треба наділити їх землею, обертаючи на цю ціль велику земельну власність, яка без лісів, озер і неужитків матиме около 900.000 га на цілі земельної реформи. З цього бачимо, що запас землі, який може бути вжитий на земельну реформу у Східній Галичині є в порівнянні з запотрібуванням невеликий і тому нема місця в Східній Галичині на кольонізацію з поза границь краю, бо запас землі не вистане навіть на обділення потребууючого місцевого населення.

Така кольонізація означалаби господарську руїну трьох міліонів місцевого сільського населення і цілого краю. Ужиття великої земельної власности в Східній Галичині на цілі земельної реформи в користь безземельного і малоземельного місцевого селянства малоби той наслідок, що польське землеволодіння в краю майже зовсім зниклоби, а українське скріпилобися, бо земля польських дідичів перейшлаби до українських селян. І якраз тому, що політичні, соціяльні і господарські реформи, які лежать в інтересі широких народніх мас краю (Східна Галичина є край заселений українською народньою масою) йдуть рівночасно по лінії українських національних інтересів, Польки — нащадки колишніх польських завойовників — хочаби і на далі вдержатися на становищі володарів краю, — не допускають до цих реформ. Земельна реформа усунулаб історичну і доси найсильнішу підставу польського панування в Сх.

Галичині : польських велико-земельних власників. Тому Польща, завоювавши Східну Галичину, хоче використати своє хвилеве панування на те, щоб вибрати краєви його український характер. Це має статися через плянову колонізацію Східної Галичини польськими селянами з Польщі.

На українській землі поселяється польських селян, які разом зі спольщеним уже населенням східно-галицьких міст, мають творити польську більшість в краю, новочасну підставу польського панування над Східною Галичиною. Отже замість земельної реформи в користь місцевого, себто українського селянства — Польща переводить колонізацію Східної Галичини польським селянством, спровадженням з Польщі, між яке має бути поділена велика земельна власність краю. В цім напрямі працює земельне законодавство польського союму і земельна політика польського уряду, сповнюючи волю всіх польських політичних партій і всего польського громадянства.

Це абсолютне виключення українського селянства Східної Галичини від набування землі і колонізація Східної Галичини польським селянством, спровадженням з Польщі є однодушною інтенцією усіх верств цілої Польщі, чого доказом є заява польських політиків в часі соймових дебат (промова Вітоса з 7. червня 1919, Яна Домбского з 7. липня м. р., Степана Грабського з 16. червня 1919, Дав. Абрагамовича з 18.

червня м. р., Дашиньського, Четвертиньського і пр. і пр.) голоси визначних польських діячів, як Заморські, Ол. Кшечунович, Ян Гупка, Вит. Стефанус, ухвали польських організацій як резолюції зїзду польської людової партії з 25. жовтня 1919 р. і з 15. лютого 1920, постанови зїзду польських національних організацій Східної Галичини з днів 15. і 16. лютого 1920, меморіал польського тов. „Ziemia nasza“, яке остає під проводом консервативного політика князя Вл. Сапєги і вкінці усеї польської преси від правої починаючи на найлівішій кінчучи.

І в цім напрямі працює земельне законодавство Польщі. Земельну реформу в Польщі рішають отсі два закони польського сойму: 1. закон з 10. липня 1919, який містить основи земельної реформи і 2. закон з 15. липня 1920, який містить постанови про переведення земельної реформи. На основі цих законів володіння землею, яке має спиратися на приватній власности, управильнює держава. Держава має право розпоряджати не тільки всіми земельними маєтками публичного характеру, але також всею приватною земельно власністю, яку держава може примусово викупити, оставляючи власникови тільки законом означене максимум, яке має виносити: — 1. в маєтках положених у промислових і підміських округах 60 га; 2. в маєтках на східних окраїнах (себто на українських землях у Східній Галичині, білоруських і литовських) і в деяких частях бувшої пруської Польщі 400 га

і 3. в усіх інших частих Польщі 180 ha. З так утвореного земельного фонду можуть набувати землю тільки громадяне польської держави в такому порядку першенства: 1. інваліди польської армії, 2. рільні робітники, позбавлені праці через розпарцелювання великої земельної власности, 3. інші рільні робітники і малоземельні власники. Щоби зрозуміти значіння цього земельного законодавства для Східної Галичини треба ствердити, що Польща всупереч мандатови Найвищої Ради, примінює наведені закони, як і всі інші закони і розпорядки в земельній справі, також у Східній Галичині, хоча Східна Галичина не є частию польської держави і польський сойм не має законодатної власти що до цього краю. А вже і в цім самім земельнім законодавстві польського сойму маємо дві постанови, з яких одна зовсім виключує українське населення Східної Галичини від набування землі аж до часу дефінітивного рішення справи Східної Галичини (бо українське населення не є громадянами польської держави), а друга на випадок, якби Східна Галичина була приділена до Польщі, виключає українське населення від першенства в набуванню землі.

На скількиби не вдалося всего запасу землі обсадити польськими кольоністами, то польське земельне законодавство позволяє творити на українських землях нові господарства до 45 ha і оставляти дотеперішнім власникам до 400 ha. Отже якби не було достаточного числа польських

кольоністів, то можна буде творити для прибув-
ших польських кольоністів більші господарства
й оставляти землю дотеперішнім польським ді-
дичам. Український селянин в кождім випадку
не сміє дістати землі! А щоб ніхто з Поляків
у Східній Галичині не продав землі українським
селянам, цього має берігти утворений за ініці-
ятивною „Союзу Національних Організацій“ т. зв.
„Земський Національний Суд“ (Ziemski Sąd Na-
rodowy).

Для переведення земельної реформи в Поль-
щі утворено окрему державну інституцію т. зв.
„Головний Земський Уряд“. Компетенція цього
уряду розтягається також на Східну Галичину,
де до часу переведення його організації зроблено
його органом „Краєву комісію для обороту зем-
лею у Львові“. Ця комісія уділює рівнож дозволу
в Галичині для обороту землею. Розпорядком
польської ради міністрів з 1. вересня 1919 р. за-
боронено від дня 14. вересня 1919 свободний обо-
рот землею великої власности. Для перенесення
власности треба на основі цього розпорядку по-
передного дозволу власти. Для ведення парцеляції
великої земельної власности надає Головний
Земський Уряд авторизацію, як приватним особам,
так і фінансовим інституціям. Дотепер — крім
приватних осіб надано авторизацію 8-и поль-
ським інституціям, які знова творять „вербункові
бюра“ для спроваджування польських кольоністів
з Польщі до Східної Галичини.

Ці польські інституції, а так само приватні

особи, які одержали авторизацію, ведуть очевидно виключно кольонізаційну парцеляцію поселяючи на землях великої власності в Східній Галичині виключно польських селян з поза границь Східної Галичини. Покликуючися на розпорядок президента Головного Земського Уряду з 27. жовтня 1919 р. не хотять продавати землі навіть місцевим селянам римо-католицького обряду, бо ходить о це, щоби спровадити до Східної Галичини, як найбільше число польського елемента з поза її границь.

Для підпирання кольонізації ухвалив польський сойм цілий ряд законів, а саме: 1. закон з 19. грудня 1919 про утворення кольонізаційного фонду, на який рада міністрів призначила як першу рату 70 мільонів марок, (на основі розпорядку ради міністрів з 16. червня 1920 з цього фонду можуть користати тільки громадяне польської держави, отже українські селяне виключені), 2. закон з 4. січня 1920 про тарифові полекші на залізницях для кольоністів, 3. закон з 16. липня 1920 про тимчасові фонди для фінансування земельної реформи, на що призначено покищо капітал пів мільярда марок.

Польське правительство вжило до підпирання кольонізації Східної Галичини навіть і такі уряди, які були основані австрійським правительством для одинокої ціли: допомоги відбудування місцевого, знищеного війною населення. І так „Краєвий уряд відбудови“, який мав за задачу відбудувати знищені війною оселі, польське пра-

вительство обернуло в уряд помочі польським кольоністам: „Окружний інспекторат рільничої помочі“, який сповняв задачі рільничої секції уряду відбудови підпирає — як заявив публично його начальник п. Яновскі (Gazeta Wieczorna ч. 53. з 1920) всіми силами і всякими можливими способами кольонізацію та дає кольоністам визначну допомогу у формі рільничих знарядів, навозів, насінь і живого інвентаря.

Вкінці повітові староства примушують місцевих українських селян до робіт в користь польських кольоністів. Якби на глум, українським місцевим селянам не продається ні кусника землі, а за те примушується цих самих селян жандармами і накладанням кар, везти річи тих чужих мазурів — кольоністів, які забрали їм землю. Ми вже подавали про подібні безправства староств: в Золочеві, Городенці, Бродах і пр.

Ось так вся державна машина в Польщі від сойму і правительства почавши і на повітових властях скінчивши працює з усеї сили над кольонізацією Східної Галичини польським елементом. І якби на глум це саме польське правительство, яке виключає українське населення від земельної реформи і на кожному кроці старається його винищити — запевнює Найвищу Раду Мирової Конференції в Парижі, що власне земельна реформа, ухвалена польським соймом 10. липня 1919 р. наділює українських селян землею і цим усуне дотеперішну польсько-українську

ворожнечу в Східній Галичині. А президент польської мирової делегації Дмовський заявляє у ноті, переданій дня 25. вересня 1919 Мировій Конференції, що польський сойм ухвалив земельну реформу, яка усуває непропорціональний розклад земельної власности в Східній Галичині, а з ним і причину дотеперішної польсько-української ворожнечі. Тому Мирові Конференція може бути спокійна за долю українського населення Сх. Галичини і признати цей край Польщі, яка заспокоїть усі потреби українського населення. І доперва в зрівнанню з фактами вище наведеними виходить, з яким цинізмом і як безсоромно обдурює Польща західну Європу.

І так переводжена кольонізація Східної Галичини прибирає щораз сильніщі розміри; її білянс на перший піврік 1920 представляється так: в 30 східно-галицьких повітах розпарцельовано 145 маєтків; на 69.000 га землі поселено 11.937 родин польських кольоністів або 59.685 польського населення. Ця однорічна кольонізаційна діяльність польської держави, майже дорівнює 10-літній приватній парцеляційній діяльності в часі від 1902—12 р. і коли польське правительство матиме змогу вести ухвалену соймом і підпирану цілою польською суспільністю кольонізаційну політику з такою інтензивністю, то за п'ять літ може скольонізувати польським селянством з Польщі цілу Східну Галичину. Це значить, що побіч польських дворів повстануть заможні польські села; польський елемент збільшиться,

як щодо числа, так і щодо господарчої сили — а місцеве українське селянство, яке досі наслідком недостатчі землі жило в нужді і наслідком політичної переваги польських дідичів в національному поневоленню, так житиме й на далі, позбавлене всяких виглядів поліпшити своє господарське положення через земельну реформу, засуджене на щораз більше національне поневолення і щораз більшу господарську руїну.

Таку долю готувить корінному українському населенню Східної Галичини, яке до цьої пори не вважаючи на вікове польське поневолення, творить ще 70% населення краю, кольонізаційна політика Польщі.

Від Редакції: Огся статейка написана на основ матеріалів, зібраних Дром М. Лозинським. Тут слід підчеркнути те, що найбільш завзятими кольонізаторами української землі являються якраз демократичні ліві політичні партії між Поляками, а саме „людовці“, вшехполяки й польські соціалдемократи під проводом Дашинського.

Нота Уряду Західної України

до Найвищої Ради в справі польської кольонізації Східної Галичини.

Після окупації Східної Галичини, почала Польща систематичну кольонізацію тої країни, спровадженими зпоза її меж польськими кольоністами. Законами польського сойму з дня 10. липня 1919. р. і з 15. липня 1920. р. рішено,

що в Польщі сама держава рішає про посідання й оборот землею. На основі цих законів, польська держава має повну власть над усіми приватними земельними посіlostями, тому, що має право вивласнення, залишаючи властителям лише означене законом максимум землі. Ті вивласнені посіlosti творять земельний фонд. Землю цього фонду вільно продавати лише польським горожанам; першенство в купні тих земель мають польські жовніри.

Польський уряд пристосовує всі ті закони також до Східної Галичини, хоч вона не належить до Польщі. Українці Східної Галичини (тому, що вони не є горожанами польської держави) є виключені тими законами від права набування землі з того земельного фонду. Що більше, законом польської ради міністрів з дня 1. вересня 1919, опертого на законі з 2. серпня 1919. р., заборонено з днем 14. вересня 1919 свободний оборот власністю більших земельних посіlostей без дозволу польського уряду. Цей закон примінюється також в Східній Галичині, де дозвіл на купно землі одержують лише польські колоністи.

На основі звітів, поміщених польськими інституціями, авторизованими варшавським правительством до парцеляції, по день 30. червня 1920 переводилася парцеляція в отсих повітах Східної Галичини: Бережани, Броди, Борщів, Бучач, Бібрка, Городенка, Городок, Гусятин, Збараж, Зборів, Золочів, Жовква, Калуш, Камінка Струмилова,

Коломия, Львів, Перемишляни, Підгайці, Рава Руська, Радехів, Рогатин, Рудки, Скалат, Сокаль, Станиславів, Тернопіль, Товмач, Чортків, Чесанів, Яворів. В тих повітах розпарцельовано до того часу 143 двірські обшари загального простору землі приблизно 69.000 гектарів. На тій просторі осаджено 11.937 польських родин, спроваджених зпоза меж Східної Галичини, себто польських душ 59.685, числячи по п'ять душ на одну родину. Довершено сього протягом пів року, бо менш більш у такім часі ведеться систематична й інтензивна польська колонізація, отже протягом цілого року *є здібна Польща сколонізувати у Східній Галичині 138.000 гектарів.

Обшар всеї поміщицької землі, пригожої до парцеляції, виносить у Східній Галичині загалом 900.000 гектарів. На тій землі сидить 1961 поміщицьких родин; приймаючи, що за кожною поміщицькою родиною при парцеляції залишиться пересічно по 100 гектарів землі, на парцеляцію остане 703.900 гектарів. Допускаючи отже, що польська колонізація тої країни поступати-ме в тій самій мірі що досі, — можна прийняти, що вона буде вповні переведена протягом найблищих пяти років.

Після урядових статистичних обчислень з 3. червня 1902. р. було в Східній Галичині 649.913 усіх рільничих господарств, з того, на основі обчислень професора краківського університету д-ра Франца Буяка (Поляка) було серед них 421.546, себто 79.8 % (около ⁴/₅) економічно не-

самостійних господарств. Се є господарства карловаті о просторі $\frac{1}{2}$ до 2 гектари (їх є 42.6 %) і малоземельні о просторі 2—5 гектарів (їх є 37.2 %). Від того часу досі простір тих господарств став ще менший а число несамоствійних господарств ще збільшилося. Власники тих господарств не могли вижити з власної продукції. Для заспокоєння своїх економічних потреб вони мусіли, крім праці на своїх господарствах, шукати заробітків на панських дворах або на еміграції. Деякі з них емігрували з краю на все. Крім того у Східній Галичині є около 80.000 родин сільського пролетаріату. Разом отже у Східній Галичині на основі отсих даних є около 502.000 родин, які повинні одержати з двірських лятифундій відповідні наділи землі, щоби могли вижити.

Простір всеї землі у Східній Галичині, здібної до рільничої культури, не вистарчив-би на заспокоєння земельного голоду самого місцевого населення. Бо коли-би розділити весь запас землі того краю, пригожої для рільничої культури о просторі 3,888.640 гектарів, між усі рільничі одиниці господарські, яких кругло є 650.000, і родини рільничого пролетаріату в числі 80.000, то такий наділ землею ще не створив-би здібних до життя господарств. Коли однак землю більших посілостей парцелюється між спроваджених зпоза меж краю кольтоністів, то позбавляється автхтонне населення варстату праці і згодом витвориться таким чином кількамільіонову клясу безробітних людей а на край спровадиться економічну катастрофу

з усіма її господарськими і політичними наслідками. Во в краю нема промислових підприємств, куди відпливав-би викинений із села безземельний пролетаріят. Наслідком парцеляції більших посіlostей, відпадуть також заробітки на двірських лятифундіях, якими доповняло малоземельне селянство свої недостаточні доходи з власної рільничої продрукції. З огляду на значне подорожіння транспортних засобів і рільничого інвентаря, еміграція українського селянства в чужі край також неможлива. Перед автохтонним селянством Східної Галичини стоїть марево повільної, голодової смерти.

Слід замітити, що тому селянству чужі крайні кличі соціалізації землі, або земельної реформи без відшкодування дотеперішних власників, воно стоїть і стоятиме твердо на становищі приватної власності і земельної реформи на основі повного відшкодування. Українські рільники оферують сьогодні за землю польським поміщикам тричі вищі ціни від нормальних, але їх виключається від набування землі.

Польською кольонізацією загрожений первісний, самозаховуючий життєвий інстинкт українського народу Східної Галичини. Нею засуджені мільйони українських селян і їх покоління на фізичну і моральну дегенерацію та на повільні муки вимирання протягом цілих десятків літ. Загрожена в своїм житті людина і так само загрожений цілий нарід, по непереможним законам природи мусітиме шукати всяких засобів в цілі

свогого самозбереження. На Сході Європи ви-
твориться центр невгасаючої суспільної боротьби,
веденої за фізичне існування трох з половиною
мільйонів людей.

На ось тій основі, правительство Західно-
української Народної Республіки (Східної Гали-
чини) просить Найвищу Раду Мирової Конференції
видати і перевести отсі зарядження:

1. заборонити польському правительству
примінювати польські земельні закони і розпо-
рядки в Східній Галичині,

2. уневажити всі контракти купна-продажі
землі в Східній Галичині, заключені під польською
окупаційною владою, якими набули там землю
особи, що перед 1. падолиста 1918. р. не мали
права приналежности в одній з громад Східної
Галичини,

3. привернути в Східній Галичині свободний
оборот землею на основі правного стану в часі
перед 1. падолиста 1918. р.,

4. заборонити кольонізаційну парцеляцію
землі в Східній Галичині між кольоністів зпо-
за границь краю.

Женева, дня 4. грудня 1920.

Др. Евген Петрушевич, в. р.
Президент Української Національної Ради Східної
Галичини.

Львівська державна
наукова бібліотека

№ 3182

Статистичний огляд України.

Стан суцільної етнографічної території України при початку світової війни.

І. Західна Україна (Галичина і т. д.).

Простір 75000 км² Населення 6,479000. З того Українців 4797000 (74,0 проц.), Жидів 812000 (12,5 проц.), Поляків 686000 (10,6 проц.), Німців 81000 (1,3 проц.), Мадярів 33000 (0,5 проц.), Румунів 32000 (0,5 проц.), Словаків 13000 (0,2 проц.).

З того сама Східна Галичина має простору 55000 км² Населення 5,450000, Українців 4,055000 (74,4 проц.), Жидів 670000 (12,3 проц.), Поляків 659000 (12,1 проц.), Німців 65000 (1,2 проц.).

Для порівняння:

Держава	Простір км.	Населення
Бельгія	29.000	7,751.000
Нідерляндія	34.000	6,449.000
Португалія	92.000	5,960.000
Швеція	448.000	5,713.000
Болгарія	114.000	4,712.000
Греція	120.000	4,699.000
Сербія	87.000	4,490.000
Швейцарія	41.000	3,765.000
Данія	39.000	2,902.000
Норвегія	323.000	2,392.000

Важніші міста Західної України.

Львів (234 тис. мешк.), Чернівці (93 т. м.), Перемишль (59 т. м.), Коломия (45 т. м.), Дрогобич (39 т. м.), Тернопіль (35 т. м.), Станислав (34 т. м.), Ярослав (29 т. м.), Кнігинин село (22 т. м.), Самбір (21 т. м.), Сигот (21 т. м.),

Броди (18 т. м.), Ужгород (17 т. м.), Мункачево (17 т. м.), Борислав (15 т. м.), Бучач (14 т. м.), Берегове (13 т. м.), Золочів (13 т. м.), Городок (13 т. м.), Бережани (13 т. м.), Снятин (12 т. м.), Сокаль (12 т. м.), Замарстинів (12 т. м.), Тустановичі (12 т. м.), Городенка (11 т. м.), Сян'к (11 т. м.), Турка (11 т. м.), Рава (11 т. м.), Яворів (10 т. м.), Камінка-волоська (10 т. м.), Збараж (10 т. м.), Тисьмениця (10 т. м.), Галич (6 т. м.).

II. Соборна Україна (Західна, Східна, Кубанщина).

Простір: 1,056.000 км², Населення 54,690.000 м.

З того:

Українців	38,671.000	=	70,7 проц.
Москвинів	7,678.000	=	14,0 "
Жидів	3,904.000	=	7,1 "
Поляків	1,430.000	=	2,6 "
Німців	985.000	=	1,8 "
Турко-Монголів	610.000	=	1,1 "
Румунів	465.000	=	0,8 "
Болгарів	196.000	=	0,4 "
Греків	140.000	=	0,2 "
Кавказців	112.000	=	0,2 "
Вірменів	59.000	=	0,1 "
Чехословаків	52.000	=	0,1 "

Інших (Білорусинів, Мадярів, Циганів, західно-евр. народів) 378.000 = 0,4 проц.

Для порівняння:

	Простір км квадр.	Населення
Давна евр. Росія	5 452.090	144,344.000
" Німеччина	548.000	64,926.000
" Австро-Угорщина	677.000	51,390.000
" Великобританія	318.000	45 623.000
" Франція	536.000	39,602.000
" Італія	2 7.000	35,598.000

Важніші міста Соборної України. (пристані).

Київ (626 тис. мешк.), Одеса* (631 т. м.), Харків (250

т. м.), Львів (234 т. м.), Катеринослав (220 т. м.), Ростов* (205 т. м.), Миколаїв* (107 т. м.), Катеринодар (107 т. м.), Гомель (105 т. м.), Кремінчук (99 т. м.), Херсон* (96 т. м.), Чернівці (93 т. м.), Житомир (91 т. м.), Полтава (88 т. м.), Симферопіль (82 т. м.), Бердичів (79 т. м.), Єлисавет (76 т. м.), Таганрог* (68 т. м.), Новоросійськ* (66 т. м.), Ставропіль (64 т. м.), Берсте (64 т. м.), Севастопіль* (62 т. м.), Білацерква (61 т. м.), Перемишль (59 т. м.), Керч-Єнікале* (56 т. м.), Луганське (56 т. м.), Маріюпіль* (55 т. м.), Нахичевань (54 т. м.), Ніжин (53 т. м.), Винниця (53 т. м.), Майкоп (53 т. м.), Єйськ* (52 т. м.), Камянець (50 т. м.), Умань (50 т. м.), Юзівка (49 т. м.), Армавір (47 т. м.), Коломия (45 т. м.), Феодозія* (43 т. м.), Грушівка (43 т. м.), Черкаси (42 т. м.), Павлоград (41 т. м.), Проскурів (41 т. м.), Суми (40 т. м.), Акерман* (40 т. м.), Бердянськ* (40 т. м.), Пинськ (39 т. м.), Дрогобич (39 т. м.), Рівне (39 т. м.), Бутурлинівка (38 т. м.), Тираспіль (38 т. м.), Ромни (37 т. м.), Лабинська (36 т. м.), Нижнодніпровськ (36 т. м.), Бахмут (36 т. м.), Чернівці (36 т. м.), Пятигорськ (35 т. м.), Тернопіль (35 т. м.), Грозний (34 т. м.), Станислав (34 т. м.), Охтирка (33 т. м.), Мотовилиха (33 т. м.), Полонне (33 т. м.), Могилів (33 т. м.), Ізмаїл (32 т. м.), Стрий (31 т. м.), Прилука (31 т. м.), Озів (31 т. м.), Ялта* (31 т. м.), Холм (24 т. м.).

III. Українська кольоніяльна земля.

„Зелений клин“ над Амуром і Тихим Океаном обіймає 1,091.000 км² простору, 857.000 населення, з того 58 проц. Українців, 23 проц. Москвинів, 7 проц. Китайців, 6 проц. Сибірських туболців, 4 проц. корейців, 2 проц. інших.

IV. Загальна скількість Українців обчислена для 1920 р. виносить 48,000,000.

V. Декілька економічних даних про соборну Україну.

Лісів	11,000.000 га
Рілі	45,000.000 „
Худоби 52,000.000 штук	(стан перед війною).

Річна продукція зерн (середнє)	420,000.000 р
" " заліза й сталі	50,000.000 "
" " вугля	215,000.000 "
" " нафти	25,000.000 "
" " соли	11,000.000 "
" " марганцової руди	3,000.000 "

Віддалі Київ від різних місцевин України
(воздушна лінія в кілометрах. Наявні точки підкреслені).

Пинськ 365	Ізмаїл 580	Таганрог 700
Бересте 520	Акерман 475	Бердянськ 610
Ковель 420	Одеса 440	Катеринослав 400
Холм 508	Миколаїв 395	Кремінчук 260
Рівне 305	Херсон 435	Чигирин 215
Львів 470	Єлисавет 250	Полтава 305
Перемишль 565	Перекоп 525	Харків 400
Ужгород 625	Симферопіль 660	Юзівка 595
Шляхтова 725	Севастопіль 675	Луганське 675
(Зах. межа Лемківщ.)	Феодозія 690	Бутурлинівка 715
Галич 445	Алупка 715	Білгород 425
Станислав 460	Новоросійськ 825	Глухів 270
Чернівці 410	Катеринодар 855	Чернігів 130
Житомир 130	Ставрополь 1035	Гомель 225
Бердичів 150	Устя Тереку 1380	Сураж 315
Камянець под. 345	Ростів 755	
Винниця 200		

„Український Прапор“

**виходить раз на тиждень,
Передплата виносить в Австрії:**

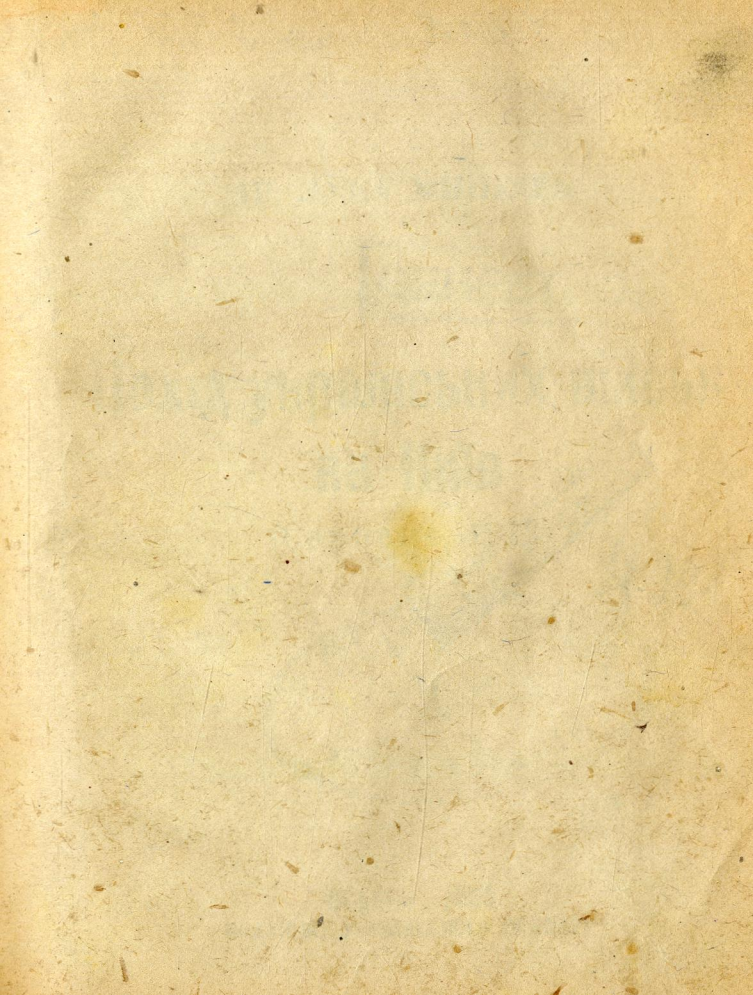
	без доставки	з поштовою пересилкою
місячно	К. 16—	18—

За границею:

		піврічно	річно
в Чехо-Словаччині: чеських	К.	20—	40—
в Юго-Славії: югосл. . . .	К.	28—	66—
в Німеччині:	Мк.	12—	24—
в Краях латинської Унії .	Frs.	5—	10—
в Англії.	sh.	4—	8—
в Америці	S	1—	2—

Ціна одного примірника К: 4.

Адреса Управи часопису:
Wien, VIII. Langegasse 5. Parterre.

Н. 132. а

комб. 4

ДР. ЛУКА МИШУГА

СЕКРЕТНО

Похід українських військ на Київ

(Серпень, 1920)

Львівська бібліотека
АН. У. СР

А. 991

ВІДЕНЬ, 1920.

ВИДАННЯ „УКРАЇНСЬКОГО ПРАПОРУ“

73(242) 712

Друковано як фелетон в чч. 9—10, 11, 12
„Українського Прапору“ в 1920 році.

Всі права застережені.

Львівська державна
наукова бібліотека

№ 3182

З друкарні Г. Енгеля і Сина у Відні П.

Супроти безтямного крику про „зраду Галичан“ уважала Редакція „Українського Прапору“ своїм обовязком освітити побут і діяльність Галичан і зокрема Галицької Армії на Великій Україні. В тій цілі печатаємо ряд творів більших і менших, з яких одним являється і цей опис найважливішого епізоду тяжкої боротьби й ще тяжшого становища Галицької Армії по переході за Збруч.

Вже з цього делікатного опису автора, що був старшиною при штабі Головного Отамана Петлюри і певно з військового обовязку уважав невідповідним маркантно підчеркувати вину відповідного начальства, — видно виразно, на кого паде відвічальність за здобуття столиці від більшовиків — для Денікіна.

Це тільки одна ярка картина у панорамі великої катастрофи обох українських армій і цілої держави.

Редакція.

Описую київську катастрофу, передовсім з обох головних причин: 1. тому, бо я цього передчував, що київська катастрофа була предтечею другої, себто т. зв. переходу галицької армії до Денікіна і 2. що обі ці події викликали таку діворієнтацію серед нашого громадянства та внесли стільки заколоту та ворожнечі між Придніпрянців і Галичан з одної, а в нутрі тих груп з другої сторони, що певне вияснення цих подій являється необхідним. Думаю, що якраз тепер, коли вже всі ми дещо охололи, зможемо глядіти на ці події більше холодно та оцінити їх більш об'єктивно. Пишу тільки про це, що я знаю будьто з першого джерела, будьто про це, що я сам пережив або відчув, так, що можу в цім випадку цілком сміло сказати, що: *das Benutzen der Erlebnisse ist mir alles gewesen; das Erfinden aus der Luft war nie meine Sache.*

Коли фізично виснажена, а духом може ще більше як передтим бодра Галицька Армія перейшла на територію Великої України в половині липня 1919 р., то стан її виносив около 90.000 людей. Воєнне положення було тоді цього роду, що більшовицькі війська стояли

біли Ярмолинцеві та загрожували безпосередно Камінцеві, що був осідком правительства У. Н. Р. Галицька Армія, хоч як потребувала відпочинку, мусіла з тими самими силами, якими вдержувала через такий довгий час фронт проти Поляків та ставила опір галерівській офензиві, вдержати фронт проти більшовиків, щоб ратувати уряд і ту малу частину території Великої України, на якій міг знайти ще захист уряд і сама армія. Цілий другий галицький корпус та переважні сили першого й третього корпусу мусіли перейти з похідної кольони прямо в розстрільну. Коли-ж перша небезпека минула, значить, коли напір більшовиків здержано й територію поширено та забезпечено, то прийшлося застановитися над пляном дальших воєнних операцій. Такий план виробила військова канцелярія Диктатури З. О. У. Н. Р. та предложила його Головному Отаманові. В тім плані обговорено три евентуальности: 1. поворот до Галичини і її відбиття, 2. похід на Київ і 3. операцію на Одесу, евентуально на Миколаїв та Херсон, як надморські міста. Колиб ми мали вертати до Галичини, то треба-би передовсім заняти простір Стрий-Лавочне, щоб мати можливість контакту зі світом. Дорога, яку треба-би відбити, була-би довга на яких 360 км. та йшла-би через Скалу, Чортків, Бучач, Нижнів, Станиславів, Калущ, Долину. Ціла та операція тревала-би два місяці. Щоб одначе до неї приступити, то треба-би передовсім виеквіпувати армію у всі конечні річи — як обув, одяг, амуніцію і

т. д. Мінімальне запотребовання представлялося ось як: 10.000.000 патронів, 250.000 артилерійських стрілен, 40.000 пар черевиків, 70.000 гарнітурів білля, по 40.000 блюзок, сподень та плащів та 140.000 онучок.

До офензиви на Київ ставиться план негативно. Операція на Київ мала-би передовсім ту небезпеку, що розпочинаючи її не знати, з ким прийдеться в Києві битися. Наша армія була-би зі всіх сторін окружена ворогами, а рівнож і зади були-би незабезпечені, так, що Поляки наступаючи на зади армії могли-би силою одної дівізії дуже легко її розбити. До цього виживлення армії було-би получене з особливими труднощами. Дуже важним аргументом проти офензиви на Київ було це, що колиб ми навіть добули Київ, то правдоподібно не будемо в силі його вдержати, бо на саму залогу Києва треба-би було залишити майже половину галицької або $\frac{2}{3}$ придніпрянської армії. Це ослабилоби нашу армію і найменший напір зі сторони більшовиків або добровольців змусивби нас до відвороту.

Найкраще представляється операція на Одесу. Передовсім легше буде туди дістатися, не буде сильного ворожого опору, а надто й дорога на Одесу коротша, чим на Київ. Над Чорним Морем клімат лагідніший, чим над середущим Дніпром, а з цією обставиною слабо виеквіпована армія мусить числитися. Тут прийдеться легше з виживленням армії, буде злука зі світом, а тим самим і краща надія на успішніше зреалізування евен-

туальної допомоги від антанти. І в операції на Одесу можуть стрінути нашу армію подібно як і в офензиві на Київ непередвиджені перешкоди та небезпеки, одначе положення наше було-би тут корисніше. Коли-би більшовики загрожували нашій армії так далеко, що не було-би для неї виходу, то можна-би тоді переправитися з армією через Дністер (на Рибницю, Дубосари та Бендери) до Бесарабії. Розуміється, що без відповідного вдоконання армії ні одна ні друга операція не може числитися на більші успіхи. Ніщо инше, тільки брак примітивних технічних середників, одягу, обуви, а передовсім амуніції змусив галицьку армію в Галичині до відвороту. Галицька армія була відтята від світа й не могла ніяким способом добути цих необхідних середників, без яких ведення війни неможливе. В операції на Київ буде знаходитися наша армія менше-більше в такому самому положенні, як галицька в Галичині. Зате в Одесі буде можна добути цих середників з других країв, от хочби дорогою товарообміну за цукор. А добути їх треба доконче, бо на Великій Україні немає їх рівнож.

Всі ті проекти обговорювано ще детайлічно на кількох, спеціально в тій цілі скликаних конференціях, в яких взяли участь всі визначніші стратеги та політики як з придніпрянської України так і з Диктатури. Майже всі вони заявили проти операції на Київ. Про офензиву на Київ рішив Головний Отаман (Г. О.), наказуючи негайне її переведення.

Всі дієві частини соборної України складалися тоді з двох армій: а) Наддністрянської, в якій склад входив I, II і III галицький корпус та група С. С. (Коновальця)* і б) Придніпрянської, яка складалася з трьох груп, а то волинської, запорізької і київської (остання повстала з бувшого повстанчого коша) та з 3 і 9 дивізії. Галицька армія підлягала Начальній Команді Галицької Армії (Н. К. Г. А.), якої командантом був ген.-чет. Тарнавський, а Придніпрянська Штабови Дієвої, якої командантом був отаман Тютюнник, а після нього от. Сальський, пізніший міністр військових справ. Обі армії підлягали в оперативних справах прямо Головному Отаманови. Для об'єднання операції всіх озброєних сил У. Н. Р. утворив Г. О., як найвищий вождь, на підставі умови з правительством З. О. У. Н. Р. Штаб Головного Отамана (Ш. Г. О.), який розпочав свою діяльність з днем 11. серпня 1919 р. Шефом цього штабу іменував Г. О. професора військової Академії в Петербурзі от. Юнакова, людину дуже чесну, українській справі щиро віддану та дуже характерну, а Генералом-квартирмейстром ген.-чет. Курмановича, бувшого Державного Секретаря військових справ в З. О. У. Н. Р. Половина приділених старшин була з Придніпрянської Армії, а друга з Галицької. Офензива на Київ була вже тоді в ході. Подрібний план виробила Н. К. Г. А. Почавши від 11. серпня керував воєнними операціями обох армій Ш. Г. О.,

*) Остання тільки під оперативним оглядом.

якого шеф їздив щоденно до Г. О. з докладом про кожодчасну ситуацію на фронті.

Вже на самім початку офензиви на Київ звернулася Н. К. Г. А. до Ш. Г. О. з запитом, які відносини Правительства У. Н. Р. до добровольчої армії, зазначаючи, що це справа дуже великої ваги з огляду на похід нашої армії та зближення її до армії Денікіна. Депешу цю відіслано Г. О., але відповіді на це не було. Коли-ж дійшли вісти, що Денікін перейшов Дніпро та посувається мабуть в сторону Києва, Н. К. Г. А. заургувала свій запит. Відповіді дефінітивної й тоді не дано. Зате Ш. Г. О. вислав до Н. К. Г. А. і Штабу Дієвої Армії на припорушення Г. О. строго довірочний приказ, яким наказано, що на випадок, коли наші війська стрінуться з добровольчою армією, мають уникати сутичок, а очікувати дальших директив. Оскільки собі тепер пригадую, то на день чи два перед входом нашої армії в Київ прислала Н. К. Г. А. в цій справі ще оден запит, але відповіді й цим разом не дістала. Це-ж була справа політичної натури і Ш. Г. О. на власну руку ніякої відповіді не міг дати. Але що Штаб Г. О. знав, що ситуація на лівім березі Дніпра неясна, то зробив зі свого боку це, що було можливе, а саме приказав повстанчій групі отамана Зеленого перейти на лівий бік Дніпра і посуватися здовж ріки аж до Києва. Було так обчислено, що в однім і тім самім часі увійдуть в Київ з правого боку Дніпра головні сили

нашої армії, а з лівого повстанча ґрупа от. Зеленого, якої властивим завданням буде тоді боронити переходів і мостів на Дніпрі. Такий виразний наказ одержав от. Зелений. Колиб ґрупа от. Зеленого, яка числила тоді понад 7000 людей і могла сміло ставити опір навіть значнішим добровольчим відділам, була винувата хоч частинно своє завдання, то не булоб київської катастрофи, щонайменше в таким виді, як вона склалася. На жаль всі 7000 людей Зеленого розбіглися десь біля Трипілля над Дніпром до дому. Цей факт — це класичний примір, оскільки при поважних воєнних операціях можна числити на Повстанців. Вони є без сумніву дуже важним чинником, але одна їх велика хиба, що це елемент непевний.

Форсовні марші, яких вимагала в прискішенім темпі ведена офензива та безнастанні бої з ворогом, який відступав пляново й ставив завзятий опір, обезсилили Галицьку Армію до цієї міри, що в хвилі, коли вона станула перед Київом, її боездатність зменшилася щонайменше о $\frac{1}{3}$ частину. І нічого дивного. Перед воротами Києва стояв той сам стрілець, який боровся довгий час під Львовом, Городком, Золочевом, Тернополем, Чортковом і т. д. Перші частини, які увійшли до Києва, належали до ґрупи ген.-чет. Кравса. Команда згаданої ґрупи видала день перед вступом наших військ до Києва відповідні зарядження щодо обсади важніших об'єктів в місті, як залізничного двірця, Городської Думи, арсеналу і т. д., а рівнож і мостів на Дніпрі. Н. К. Г.

А. зарядила на бажання Г. О. Петлюри великий святочний вїзд, в яким мали взяти участь Начальна Команда, Штаб Дієвої, всі корпусні, брш'адні згл. дівізійні штаби обох армії та делегації від поодиноких частин. Передні стежі нашої армії увійшли до Київa дня 30. серпня, а парада мала відбутися дня 31. серпня 1919 р., себто на другий день в неділю пополудні. До обсаджень двох мостів на Дніпрі призначено одяу сотню придніпрянську й одну галицьку. Ця послїдна мала ще обсадити Печерську Лавру, біля якої находився міст на Дніпрі. Був ще на Дніпрі третій міст-деревляний, який не був зазначений навіть на спеціальній карті й про існування якого не мав ніхто з ведучих операції ніякої відомости. Що-до обсади цього моста --- не видано, розуміється, ніяких диспозицій. Галицька сотня, що мала обсадити Печерську Лавру ще в суботу 30. серпня з вечера, спізнилася яких 6 до 8 години і прибула в неділю над раном така перемучена, що люде падали прямо з ніг. Ця сотня мала всего 120 мужиків. Все-ж такп належні стійки розставила, а надто зробила мале потівля, яке містилося в Печерській Лаврі.

Коли вже на добре розвидніло, донесено, що з лївого боку Дніпра надїжджає якийсь відділ кінноти. За короткий час наближився цей відділ до моста, якого боронила галицька сотня. Щойно тепер показалося, що це була передня стежа якогось відділу добровольчої армії. Командант відділу добровольців довідавшись, що

моста боронять галицькі війська, зробив великі очі, бо не мав поняття про те, що діється в Києві. Командант галицької сотні заявив йому, що Київ зайнятий військами У. Н. Р. та що він ніякого іншого війська до міста не впустить. По цій заяві добровольча кіннота віддалилася в тім самім напрямі, звідки прибула.

Майже в тім самім часі надіхав знова до другого залізничного моста, якого боронила придніпрянська сотня (мабуть з полку Чорних Гайдамаків), добровольчий панцирний поїзд і намагався переїхати через міст. Сотник Гайдамаків здержав поїзд і заявив його командантові, що міст підмінований і в тій хвилі, як тільки поїзд віде на него, буде висаджений у воздух. Броневи́к відіхав назад. Десь так коло полудня змінено Чорних Гайдамаків, а на їх місце прийшла инша придніпрянська сотня. Цей відділ замість цього, щоб розставити як належало стійки та повзати примітивні міри осторожности, скинув оружжя на землю та взявся до варення чаю. Ця легкодущність прямо незрозуміла, коли зважитися обставину, що було вже прецінь відоме, що ворог недалеко й може кожної хвилі напасти. І дійсно так сталося. В тім самім часі, коли одні козаки лежали відпочиваючи на землі, а другі заходилися коло варення чаю, підійшов їх з заду денікінський відділ, який дістався до міста через вище згаданий деревляний міст, якого на мапі не зазначено і задля цього необсаджено, та обвезоружив їх. Деякі з козаків намагалися ставити

опір, але було вже занізно, бо добровольців була більша сила.

До моста, обсадженого галицькою сотнею прибув знова курінь денікінської піхоти, який мимо спротиву команданта сотні перейшов міст та увійшов в місто. Як курінь переходив через міст, то командант сотні (поручник — імени собі не пригадую) приказав стріляти з машинового кріса, але не на денікінську піхоту, а в воду. Чому? Очевидно казав стріляти тільки для постраху, мабуть придержуючись наказу, не входити в сутички з Денікінцями. Що правда, хочби навіть галицька сотня була спинила перехід цього відділу, то загальної ситуації було-би це не направило, бо деякі денікінські відділи були вже перейшли Дніпро через дерев'яний міст та увійшли до міста. Про те все, що діялося коло тих обох мостів, не мала команда групи найменшого поняття. Командант галицької сотні вислав вправді до команди групи кількох вістових з відповідними звітами та просьбою о евентуальні вказівки, але ні один з них не вертався. Мабуть переловили їх по дорозі денікінські відділи та полонили. Тоді вибрався сам командант сотні в дорогу. Команда групи находилася на особовім дворці. Було вже з полудня. Якраз тоді почали надїздити перші наші транспорти з поодинокими штабами та частинами, призначеними до святочного вїзду у Київ. Всі вони не мали, розуміється, рівнож поняття про це, що діється в Києві. Команда

групи, одержавши відомість про ці події, вислала негайно до команди увійшовших денікінських військ делегацію, зложену з одного булавного старшини й одного сотника, щоб інтервеніювати в цій справі. Наша делегація домогалася, щоби денікінські війська опустили негайно Київ. Денікінський командант заявив, що він цього на власну руку зробити не може, бо це переходить межі його компетенції, а мусить в цій справі звернутися до команданта групи ген. Бредова, який через кілька годин буде вже в Києві. Стануло на тім, що в тій справі порозуміється наша делегація безпосередньо з ген. Бредовим. До цього часу зобов'язалися обі армії, себто добровольча й українська, не підприємати супроти себе ніяких ворожих кроків. Та частина міста, яку заняли Денікінці, мала остати в їх руках, а інші часті в українських. Установлено рівнож демаркаційну лінію. Денікінська команда просила ще, щоби на знак неворожих відносин обох армії умістити на Городській Думі між українськими прапорами і російський. Наша делегація згодилася на це під тим виразним застереженням, що вивішення російського прапору не матиме ніякого політичного значіння.

В часі, як відбувалися переговори, рушили на місто ті частини нашої армії, що надїхали поїздами та були призначені до святочного вїзду. Все, що жило в місті, рушило на вулиці. Людність витала українську армію дуже сердечно гучними окликами та обсипувала

квітами. Радість була обопільна. Радувався стрілець, радувалося і населення. Найбільше народу зібралося біля будинку Городської Думи. Балькон Думи був прибраний гарними килимами і прикрашений квітами та українськими прапорами, між якими виднів і один російський прапор. Перед будинком Думи переходили одна українська частина за другою, а нагромаджений народ витав їх з запалом. Між іншими надіхав один відділ придніпрянських козаків з от. Сальським на чолі. Козаки побачивши російський прапор, почали голосно кричати та домагалися його усунення. На різного роду оклики й епітети козаків посипалися відповіді публіки, частина якої протестувала проти цього домагання. Повстало велике замішання. Козаки остановилися перед Думою. Російського прапору все ще не усувано. Тоді зпоміж козаків виїхав один сотник, зііз з коня, вийшов на балькон Думи, зірвав російський прапор, зійшов з ним на долину та кинув його з погордою тому кофевн під ноги, на якому сидів от. Сальський, тодішній командант придніпрянської армії. Зачалася метушня зі свистами, криками і т. п., серед якої показалося негайно ізза вугла сусідних домів кількох денікінських козаків, які кинули в сторону придніпрянських козаків кілька вистрілів. Як тільки розлягся гук вистрілів, придніпрянські козаки розлетілися в одну мить, куди кому попало. Тим переполохом счинили вони серед населення, а — що найважнійше — серед наших власних частин величезну

паніку. Наші частини, що машерували по різних вулицях, почувши вистріли та побачивши втікаючих козаків, а не знаючи, що сталося, стали й собі розбігатися. Це використали Денікінці в цей спосіб, що переступили демаркаційну лінію, заняли більшу частину міста та розоружили й полонили деякі наші частини.

Щоби ратувати армію, яка була-би певно серед того хаосу попалася в руки Денікінців, поїхав командант групи ген.-чет. Краве разом з другим булавним старшиною до денікінського командування в цілі ведення дальших переговорів. Була ніч, мабуть година десята. Тоді вже приїхав до Києва ген. Бредов, командант оперуючої в районі Києва денікінської армії. Переговори скінчилися аж по півночі, а вислід їх був цього роду, що галицька армія мала ще тої самої ночі з Києва відступити, зосередоточитися за залізничим шляхом київського товарного двірця і протягом дня відступити на лінію Хвастів (інших місцевостей вже собі не пригадує). Справа відносин денікінської армії до української мала бути обговорена щойно особливими місіями, які мало вислати Правительство У. Н. Р. і головне командування добровольчої армії. Крім справ чисто військової натури ніяких інших питань при тій умові не порушувано, що цілком зрозуміле, бо ні ген. Бредов ні ген.-чет. Краве не мали до цього ніякого уповажнення. Відповідно до умови наші частини відступили дійсно в означенім часі аж по лінію Хвастова. Положення

нашої армії в Києві було прямо безвихідне, так, що ген. Кравець мусів на ці тяжкі умови згодитися. В протилежній раві булиби всі наші частини попалися в денікінський полон.

Так представляється київська катастрофа. В цій справі перевела особна комісія, якої предсідником був ген. Гембачев (Надніпрянець), дуже точні докозання, переслухуючи наочних свідків, поодиноких командантів, старшин, стрільців та козаків, як Придніпрянців так і Галичан. Всі ці акти, які знаходяться тепер в Н. К. Г. А., мені відомі. Рівнож відомий мені хід цілої офензиви ще й з цього боку, що я був приділений до Штабу Г. О. і всі накази, навіть найбільш довірочні, переходили через мої руки.

Як видно вже з цього, що я тут представив, то причини цієї в своїх наслідках такої погубної для нас катастрофи дуже складної натури. Годі покласти її в винуватість одній особі чи там одній команді, а вже несовісно таки добачати в ній „зраду“ Галичан. Передовсім найбільшим промахом була сама офензива на Київ. Характеристичне, що коли Головний Отаман задецидував про похід на Київ, то начальник військової канцелярії підполк. Долежаль вніс в цій справі свій письменний спротив, в яким підніс наново всі аргументи проти цієї офензиви. Головний Отаман налягав рівнож і на це, щоби офензиву повести в прискішеним темпі, хоч в предложенім і військовими знатоками виробленім плані піднесено вправно, що всяку дальшу операцію треба

буде повести з огляду на виснажену й перетомлену армію дуже обережно, посуваючися звільна, від етапу до етапу. Тимчасом офензиву на Київ ведено з небувалою скорістю. Передні частини, які прибули до Києва, були знесилені до цієї міри, що не було навіть ким обсадити відповідно важні об'єкти та мости. Ті відділи, які увійшли в Київ, були нечисленні, а головні сили армії оставали далеко позаду, так, що не могли за передніми частинами своєчасно наспіти.

Дальшою причиною київської катастрофи треба уважати прямо незрозуміле легковаження вияснення відносин правительства У. Н. Р. до добровольчої армії. Вправді Г. О. згодився вкінці вислати до денікінського командування в цій справі особну місію з от. Павленком як головою, але це було вже за пізно, бо заки місія доїхала на місце призначення, наші війська мусіли вже з Києва уступити. Проти двох ворогів, себто більшовиків і Денікіна, наша армія не була в силі битися. З одним з них треба було увійти в переговори й заключити перемир'я.

А вже дійсно годі зрозуміти, як можна аранжувати парад з подібною як за найспокійніших часів помпою в тім місті, якого ворота щойно опустив ворог, про якого навіть добре не знати, як далеко він відступив! Треба було подумати передовсім про переслідування ворога, щоби витягнути з перемоги як найбільші користі, а не здержувати частини — для паради! Можна легко зро-

зуміти інтенції тих, що бажали зробити зі здобуття золотоверхого Києва величаву національну маніфестацію. Але ця інтенція могла бути зреалізована рівнож добре й в инший спосіб та в слушніший час.

Поменші промахи поодиноких осіб згл. командантів такі наглядні, що певно впали читачеві при читанню цих стрічок у вічі й зосібно ще підносити їх тут не буду.

Наслідки київської катастрофи були прямо фатальні. До фізичного виснаження прилучилася ще духовна депресія, яка огорнула і козаків і старшин. Цю депресію піддержували ще у великій мірі всілякого роду провокаційні погослови про зраду чи там продання Києва Галичанами, згл. старшинами галицької армії та більшовицька й денікінська агітація. Ті останні старалися внести в галицьку армію розклад і кинути зерно незгоди між Галичан і Придніпрянців. До цього ще денікінська агітація, яка змагала до того, щоби намовити Галичан до переходу на сторону Денікіна, вносила в стрілецькі ряди дуже важку політичну дізорієнтацію. На наслідки цих агітацій не треба було довго ждати. Почалася в армії дезерція, яка зросла в короткім часі до небувалих розмірів. Друга катастрофа грозила армії, якої боевий стан змалів через форсування офензиви, жертви в погибших та ранених, недути, недостачу обуви й одягу до половини. А що до цієї другої катастрофи не прийшло, то треба це завдячувати передовсім великій національній свідомості та військовій дисципліні галицького

стрільця, а в дальшій мірі невсипущій просвітній праці наших старшин, просвітних кружків та нашої пропаганди. В звіті розвідки й пропаганди першого галицького корпусу знаходимо ось яке схарактеризування тодішніх відносин на фронті: „Місяць вересень — це може найтяжчий період в настроях і психології нашого стрільця. Прийшов час душевної реакції на відступ з Києва. Наступ Денікіна, частинні успіхи більшовиків, переговори правительства У. Н. Р. з Польщею і неспівідомість їх ходу*) — це чинники, які великою силою вдарили в душу послухного й здисциплінованого, але будь-що-будь думаючого стрільця.“

Просвітна праця і пропаганда зробили своє. Дезерція в армії минулася. Але зате прийшла нова біда. Переговори з Денікіном не довели до ніякого порозуміння. Директорія ухвалила виповісти йому війну. Галицька армія мусіла боротися далше на два фронти: проти більшовиків і проти Денікіна. Щастя, що хоч більшовики відтягнули свої сили на инший фронт, а то вже тоді не булаб галицька армія могла вдержатися. Холодна осінь, вчасні приморозки та двотижневий безнастанний дощ спричинили в рядах галицької армії страшне спустошення. Недостача обуви, одягу, білля, примітивних ліків та всіякого роду хвороби, а передовсім тиф, зановідали неминучу катастрофу. Про це вже

*) Тоді якраз принесли польські часописи відомість про désintéressement Правительства У. Н. Р. в справі Галичини.

доносила Н. К. Г. А. Штабови Г. О. ще на місяць перед т. зв. переходом до Денікіна, бажаючи помочи, а передовсім ліків. Всі ті алармуючі звіти предкдадалося Г. О. Рівнож докладав про це декілька разів ген. Курманович на раді міністрів. Всі сходилися на тій точці, що положення армії критичне, але позитивно не зробили для армії майже нічого. Армія маліла з дня на день. Н. К. Г. А. присилала навіть до Ш. Г. О. щоденні звіти з поодиноких бригад, в яких вже самі цифри говорили за себе. Число хорих, яких треба було відставляти до шпиталів, підносилося в деяких бригадах на який тиждень перед катастрофою до неймовірної висоти, так, що не було навіть ким варті держати. Звичайним рахунком правдоподібности можна була означити час, коли армія стане нездатною до бою й не зможе вдержувати дальше фронту. Знали про це дуже добре в Штабі Г. О., знав це й Головний Отаман. Ген. Курманович, будучи перед своїм відїздом на прощання в Г. О., заявив виразно, що фронт не вдержиться довше як два тижні. Треба було отже шукати якогось виходу, щоб ратувати армію. Армія потребувала передовсім більшої скількості ліків, особливо неосальверзану, а дальше відпочинку, бо тільки тоді моглаб по трохи прийти до себе. Цей відпочинок був тоді можливий тільки через перемиря з наступаючим Денікіном. Коли правительство У. Н. Р. не хотіло за ніяку ціну входити з Денікіном в переговори, Н. К. Г. А. не знаючи иншого способу,

як врятувати галицьку армію від певної загибелі, почала сама вести переговори в Денікіном.

Так представляється в загальних чертах т. зв. перехід галицької армії до Денікіна. Н. К. Г. А. заключила з Денікіном перемир'я і поставила як Диктатуру З. О. У. Н. Р. так і придніпрянське правительство перед доконаним факт.

Тут піднесу ще одно. Не перечу, щоб не було між численними стрільцями, старшинами та нашими політиками певного нахилу до російської орієнтації, якаб за ціну злучення всіх українських земель в одних руках зрештупувала хвилиночку з державної самостійності, а згодилася на автономію України як останній етап до самостійної держави. Це однак певне, що в часі т. зв. переходу до Денікіна не було в нікого двох думок щодо цього, що Денікін — живий труп. Ціла трагедія була лишень в тім, що той труп мав ще тоді стільки сили, що міг перед своєю смертю нас задавити. Денікін кинув проти українських військ велику силу кавалерії, яка заходила на задні нашої армії й прямо унеможливила відворот. В цей спосіб попалося в денікінський полон декілька штабів з придніпрянської армії, яка находилася майже в тім самім положенні, що й галицька. Денікінська кавалерія посувалася дуже скоро, а наші частини не могли задля болота та перемучення навіть пляново відступати. Обдертий, босий та виснажений стрілець чи козак міг ще при найбільших зусиллях вдержатися в

боевій лінії серед студени (падав тоді майже без-настанно дощ зі снігом) день або два, а це загального положення не змінило-би. Особливо тому, бо тиф і інші хвороби просто винищували цілі частини. Це трагічне положення нашої армії схарактеризував от. Сальський на одній зі спільних нарад обох правительств ось якими короткими й ядерними словами: „Війна для нас скінчена. Поконала нас не мілітарна сила ворогів, а тиф.“ І далше: „Наддніпрянська армія не має заспокоєних навіть елементарних вимог — вона опору давати не може. Галицька армія в такому самому стані. Вона в більшості вже оточена. Грошей нема. Становище безвихідне.“*) Про „зраду“ не може тут отже й мови бути. В цитованім вже звіті пропаганди першого гал. корпусу маємо ще одно цікаве місце: „Замітне, що серед старшин, а навіть стрільців є зрозуміння, що для загально-української ідеї можна, а навіть повиннося в разі необхідної потреби жертвувати інтересами меншости. Галичина не є „нашим самотнім краєм.“ Мимо неувічливости населення уважає стрілець цілу Україну своїм рідним краєм. Ворожнечі у відношенні нашого війська до т. зв. Петлюрівців та повстанців нема ніякої.“ Армія, яка має таке свідоме військо, до зради не допустить. Такий експеримент в галицькій армії неможливий.

*) Гляди статтю Др. О. Назарука: „Українська Армія в часі катастрофи“ в „Українським Прапорі“, ч. 3 з дня 13. січня 1920.

Без сумніву можна говорити, що краще було перейти до більшовиків або битися до загину, чим лущитися з представником царської Росії та „підпірати одною рукою реакцію, а другою нищити здобутки революції.“ Але-ж т. зв. перехід до Денікіна треба уважати нічим иншим, як тільки кроком рознуки. Н. К. Г. А. перевела за Збруч стотисячну армію, а на передодні катастрофи боєвий стан галицької армії уяв в застрашаючий спосіб. Чи можливо було їм вдержати фронт проти Денікіна, який кинув проти галицької армії майже 8000 самої кавалерії? Дати знова знищити галицьку армію до щенту не бувби важився ніякий свідомий і чесний полководець. Безмежний жах і жаль огортає нашу душу, коли переглядаємо лісту втрат галицької армії за час від т. зв. переходу до Денікіна. Ми бачимо, як кожний новий день приносить нам щораз то нові імена нещасних жертв тифу. Ми бачимо, як найкращі наші сили йдуть перед часом в могилу. І то діється тепер, коли наша армія на відпочинку, коли дістала всеж таки дещо ліків і лікарів, одяг, обув і т. п. А що-ж булоб лишилося з цієї армії, якби вона розбита й побіджена дісталася була в полон?

Перехід до більшовиків був тоді неможливий. Поминувши нездеклароване становище Директорії в цім згляді, неможливе це було навіть з тактичних оглядів. Більшовики не могли тоді дати галицькій армії ніякої допомоги, бо на галицькім фронті, як я вже згадував,

не мали вони ніяких сил. Закінчивши наша армія могла б була відступити на їх територію, була-б її оточила добровольча кіннота й розбила.

Це безвихідне становище нашої армії було добре відоме правительству У. Н. Р. Головний Отаман прийшов рівнож до переконання, що тільки увійшовши в переговори з Денікіном, можнаби ще врятувати армію. Але коли Штаб Г. О. по приказу Г. О. дозволив командантам поодиноких частин входити з добровольчою армією в переговори в цілі виведення зброї — то було вже за пізно. Денікін аж надто добре знав, що армія на передодні катастрофи. Щоби це знати, не треба було навіть особлившої розвідки. Це-ж було историчне, що недуги десяткують ряди нашої армії та що не тільки шпиталі, школи і т. п., але навіть залізничні двірці переповнені раненими та хорими. *) Н. К. Г. А. врятувала хоч вчасти галицьку армію лише тому, що увійшла з Денікіном в переговори на тиждень скорше перед правительством У. Н. Р. Це останнє вело рівнож в останніх днях з Денікіном переговори, але безуспішно.

Т. зв. перехід галицької армії до Денікіна це фінал тої трагедії, якої назва: „Офензива на Київ“. Го-

*) Прим. на двірці в Жмеринці лежало тижнями по кілька сот хворих без найменшої опіки. Лежали в ждальнях, на хідниках, де хто попав. Не було кому навіть води їм подати. Трупи лежали між хорими по кілька днів, бо не було кому їх спрятати.

ловний герой цієї драми — це галицька армія. Душу й тіло, всю життєву енергію та весь молодечий запал вложив цей герой в своє одиноке бажання — здобути серце України, золотоверхий Київ та вибороти для народу свою державну самостійність. Кульмінаційний пункт цієї драми — здобуття Київа. Фінал: Повна боева нездатність армії і т. зв. перехід до Денікіна. Галицька армія це ідеальна постать. Коли вона не досягнула свого ідеалу, то не її в тім вина.

„УКРАЇНСЬКИЙ ПРАПОР“

під редакцією **Дра Павла Лисяка** .
виходить у Відні два рази на тиждень.

Передплата вносить в Австрії :

	без доставки.	з поштовою пересилкою.
місячно	К 5.80	6.20
квартально	„ 17.—	18.—
піврічно	„ 34.—	36.—
річно	„ 68.—	72.—

за границею :

	піврічно.	річно.
на Україні	гривен 40.—	80.—
	або нєст. К 32.—	64.—
	або рублів 18.—	36.—
в Чехо-Слов.	чеськ. К 15.—	30.—
в Юго-Слав.	югосл. „ 28.—	56.—
в Німеччині	Мк. 12.—	24.—
в Краях латинської Унії	Frs. 5.—	10.—
в Англії	sh. 4.—	8.—
в Америці	\$ 1.—	2.—

„Український Прапор“ безпартійний політичний, демократичний часопис заступає інтереси української нації.

„Український Прапор“ викриває польські звірства над українським населенням Східної Галичини й оновіщує їх перед світом.

„Український Прапор“ ізза його становища супроти польських грабіжників української землі, **заборонили польські влади у Східній Галичині і на цілій області польської держави.**

„Український Прапор“ оновіщує цінні матеріали з часів української революції і останньої доби української державности.

Українці!

Читайте і поширюйте „Український Прапор“ !

Домагайтеся всюди „Українського Прапору“ !

Складайте жертви на пресовий фонд „Українського Прапору“ !

Адреса Редакції і Адміністрації :

Wien, VI., Mariahilferstraße 88 a (Zitahof), I. Stiege, Mezzanin.

В цвітні 1920

появляться виданням „Українського Прапору“ на книгарськiм ринку спомини Дра Осипа Назарука з української революції п. н. :

Рік на Великій Україні.

Є це перші більші мемуари про спробу будови української держави над Дніпром. Вони описують час від 16. листопада 1918 до 16. листопада 1919, представляють велике українське повстання проти гетьмана Скоропадського, участь в тiм повстаннi Січових Стрільців, що вийшли з Білої Церкви, характеризують всіх членів Директорії, ролю таємної Стрілецької Ради, членів Штабу корпусу С. С., здобуття Київa українськими військами, розгром великої німецької армії українським народом, похід галицьких військ на Велику Україну, взаємини обох українських урядів і причини непорозумінь між ними та трагедію обох українських армій, яких не побідила зброя ворогів, тільки тиф і хвороби. Автор поставив собі за завдання описувати факти й події, які тут і там-освітлює критично. **Кожний, хто хоче пізнати цю важну й страшну дебу в нашій історії, мусить перечитати ті спомини.** Є в них м. п. описи нарад важних чинників української держави, зміст промов поодиноких діячів, описи переговорів з Вищою Німецькою Командою й шефом штабу французької армії в Одесі.

Ціну книжки подається пізніше. Замовляти вже тепер можна в Адміністрації „Українського Прапору“. В Австрії вислатиметься книжку за посліплатою, до інших країв за попереднім присланням належитости.

Друкуються і появляться вже в найближчому часі на київському ринку отсі видання „Українського Прапору“ :

1. Др. Л. Мишуга : **Князь Ярослав Осмомисл**, рецензійний начерк повісти Осипа Назарука.
2. Др. Л. Мишуга : **Похід українських військ на Київ** (Серпень, 1919).
3. Др. О. Назарук : **Рік на Великій Україні**, конспект споминів з української революції.
4. **Червона Книга**. Матеріяли польських звірств над українським населенням Східної Галичини.
5. **Протест** Української Національної Ради до Найвищої Ради в Парижі проти віддання Східної Галичини Полякам.
6. М. Євшан : **Великі Роковини**.

Ціна цих книжок буде оголошена пізніше. Замовляти їх можна вже тепер в Адміністрації „Українського Прапору“, Wien, VI., Mariabilderstraße 88 a, Zitahof, I. Stiege, Mezzanin. Замовлені книжки висилатиметься в Австрії за посліплатою, до інших країв за попереднім надісланням належитостей.

Тогож автора

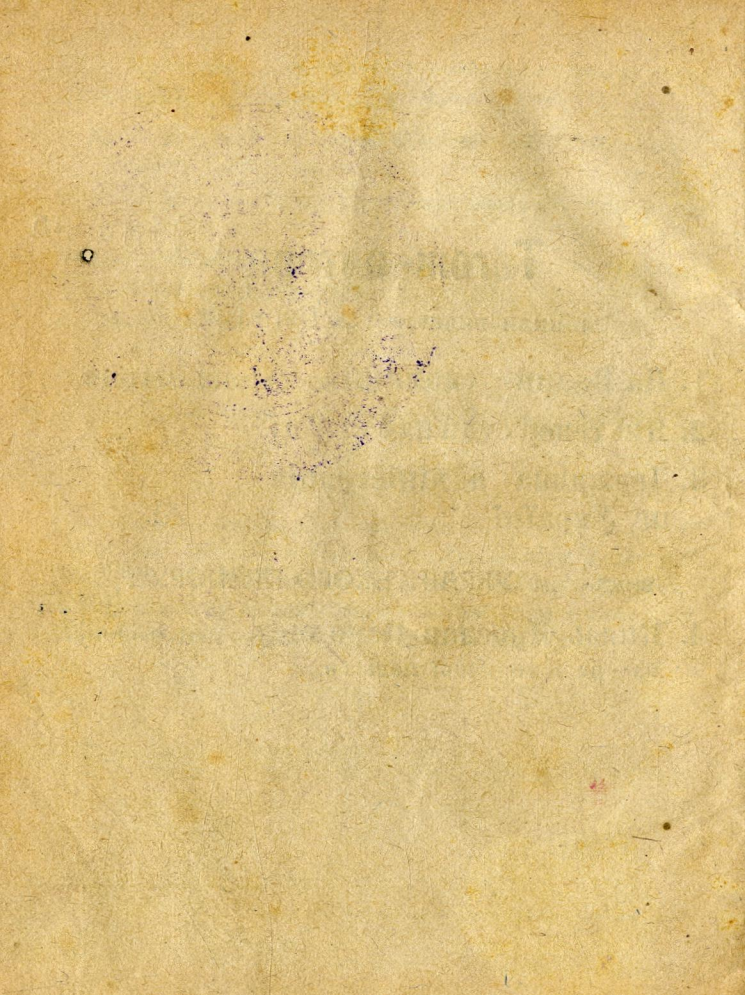
І. Мичура

вийшли виданням „СТРІЛЬЦЯ“:

1. На Волині, спомини . . ціна 20 грив.
2. Які тепер суди на Україні „ 7 „
3. Державна адміністрація
на Україні „ 20 „

виданням „УКРАЇНСЬКОГО ПРАПОРУ“:

4. Князь Ярослав Осмомисл, рецензійний
начерк історичної повісти.

конв. 5

№ 135

Др. Іл. Цьокан

СЕНРЕТНО

Від Денікіна до більшевиків.

Фрагмент споминів з Радянської
України.

4.9.91

Відень, 1921

Видання „Українського Прапора“

T3.(24K 331)6-54

Львівська державна
наукова бібліотека

№ 3182

карня „Адрія“, тов. з огр. пор., Відень, П.

Вступ.

Крім більших споминів Осипа Назарука й Осипа Левицького, які вже вийшли окремими книжками, видаємо ще й отсей мемуарний уривок. Він скупі, але доволі ясно доповнює історію Галичан на Великій Україні.

Найважливіші для нас стверджені в цім уривку два факти: 1. Що як галицька інтелігенція так простий стрілець з народа навіть серед найтяжших відносин на Великій Україні ні на хвилинку не зреклися ідеї самостійної української держави. І не тільки не зреклися, але навіть не було за це найменшої обави. 2. Що просте галицьке стрілецтво ні в однім випадку не далось намовити російським агітаторам до убивання українських інтелігентів. Це доказ, що галицька інтелігенція своєю довголітною працею між простим народом вела правильну лінію. Ту лінію національного освідомлення простого народа треба вести дальше. Нею побідимо напевно й побудуємо Самостійну Українську Державу на всіх землях України. При тій нагоді звертаємо увагу Галичан, які ще довше видержали на Вел. Україні, щоби списували свої докладні спомини й присилали їх до оповіщення.

Редакція.

1861

Тепер, коли доля всього світу вагається поміж двома протилежними і воюючими силами, яких центрами є Москва і Лондон, провідниками Ленін і Ллойд Джордж, гаслами більшевизм і демократія — не дивота, що кожна вістка з одної сторони незвичайно цікава для другої сторони. Від вислідів боротьби цих двох світів залежить доля України ще в більшій мірі, ніж доля інших держав. Бо на Україні залежить від вислідів цієї боротьби не тільки її державність, але і сама нація, як така, що в тій боротьбі твориться.

Я не дивуюся, що мене, як такого, що приїхав недавно з Радянської України, засипують з усіх сторін питаннями, що чувати на Україні, що таке більшевизм, як виглядає він в практиці, які там вигляди для українства взагалі і т. д. Очевидно у відповідь на ці питання можнаби писати цілі томи. Я рішився писати спомини із часів визвольної війни українського народу, від часу революції у Львові дня 1. листопада 1918 р. аж до кінця існування Галицько-української Армії на Великій Україні тому, що я сам був активним учасником усіх подвигів нації в тім

часі. Там поспробую відповісти на вище згадані питання, а тимчасом для заспокоєння цікавості і заінтересування українських емігрантів поза територією України я на просьбу Шановної Редакції „Українського Прапора“ постановив найактуальніші питання освітлити у формі своїх вражень і постережень з Радянської України.

„Перехід“ Галицької Української Армії від Денікіна до більшовиків.

Не місце тут на основне вияснення цього історичного менту в кровавій історії галицько-української армії, одначе найважливіші черти конечно треба згадати. Бо вони мали вплив на настрої і на відношення Галичан до радянської влади і навідворот — влади до Галичан. „Перехід“ я нарочно беру в лапки, бо тим хочу зазначити, що Галицька Армія находилася тоді в такому положенню, що не мала ніякого вибору, куди іти, а відтак, що вона взагалі нікуди не переходила, тільки радянські війська прийшли на територію заняту Галицькою Армією. Те саме було і з попереднім „переходом“ до Денікіна з слідующею різницею: З Денікіном ми лучилися взагалі без надій на можливість коордінації наших кличів і ідеалів з його ідеалами, але виключно з практичних мотивів збереження технічної й органічної цілості армії для дальшої війни з Польщею, бо за ідейну її цілість ми не боялися. При злуці з більшовиками ми мали надію на спільний з ними, як із союзниками похід на Польшу в цілі

освободження Галичини. По злуці із Денікіном ми сейчас зорієнтувалися, що ми ідейно розходимося і зразу віднеслися до нього з недовірям, до більшовиків ми зразу мали довіря. Денікінці поводитися з нами дуже гуманно, матеріально дуже нам помогли, під ідейним оглядом, мимо наших противенств, нас не дражнили — так, що ми почували себе зовсім свободними. А так, як денікінські сили небавом внаслідок внутрішніх політичних і соціальних непорозумінь в його таборі (Дон, Кубань) почали проявляти самостійницькі стремління, реакційний режим царських генералів і демократичні кличі серед армії розкладали її, а ми тимчасом скріпилися, витворилася така ситуація, що було сумнівне, хто від кого властиво більше залежить: ми від Денікіна, чи він від нас. При кінці січня 1920 р. дійшло до того, що денікінський генерал Шілінг передавав Галицькій Армії всю власть на Правобережній Україні з Одесою включно, від чого одначе Галичане відмовилися, бо серед нас назрівала орієнтація спільної акції з більшовиками проти Польків. До переняття влади по ген. Шілінгови пірвався тільки б. царський ген. Сокира-Яхонтов, Петлюрівець, чоловік безхарактерний, як опісля показалося, який утворив собі в Одесі „галицький штаб“ з отаманом Галицької Армії Зеєгоржом (Німцем) на чолі і дня 6. лютого, т. є. один день перед приходом більшовиків до Одеси проголосив афішами і в часописах свою власть в Одесі і в околиці в імени Високої Директорії

У. Н. Р. Тим досягнув лише недовіря більшовиків до нас Галичан, бо він підшився під галицьку фірму і галицькими частинами хотів свою владу виконувати. Відтак цим досягнув вже нешкідливий наслідок, що всі антантські місії, які втікли з Одеси до Константинополя, повезли туди і „вістку“, що Галичане проголосили в Одесі іменем Директорії У. Н. Р. свою владу та утворили протибільшевицький фронт, що розтрубили по цілм світі. Взагалі тоді був „сезон“ Галицької Армії, про яку всі газети багато писали, всі на неї покладали надію зі страху перед побідоносним походом більшовиків.

Про антибільшевицький фронт Гал. Армії не було і не могло бути тоді мови. Армія була тоді розкинена на колюсальнім просторі попри залізничий шлях від Винниці, через Жмеринку, Вапнярку, Бірзулу, Роздільну до Тирасполя й Одеси. Центром була Бірзула і тут був осідок НКТА. у вагонах. У Винниці було около 5000 тифозно хворих Галичан і для опікування ними на випадок приходу більшовиків оставлено у Винниці кільканайцять гал. старшин з от. Др. Н. Гірняком, Др. С. Шухевичом і ин. Перед приходом більшовиків до Винниці вибухло в околиці повстання от. Шепеля проти Денікінців, але звернене і проти більшовиків. З Галичанами повстанці жили в добрій згоді, так, що навіть якийсь час були у Винниці рівночасно обі команди, галицька і Шепеля, які у спільній столовій харчувалися, а з контрибуції, взятої з горожан Винниці, от. Шепель дав

третю часть на галицькі шпиталі. (З Шепелем, як Петлюрівцем Гал. Армія після договору з Денікіном не мала обов'язку воювати). Добровольці перед Шепелем сейчас утікли аж до Вапнярки. Платформою до співжиття з повстанцями було рішення Галичан не відступати разом з Денікінцями, але оставати на всякий випадок на місци, де стояли, а відтак переговори з більшевиками, які вів Шепель зі своєї сторони, а Галичане зі своєї окремо. Ціль переговорів була добитися цього, щоби більшевики оставили Галичан в спокою, бо вони не думають воювати з більшевиками, тільки з Поляками. Переговори одначе до нічого не довели і більшевики заняли Винницю, відтак Жмеринку і посувалися до Вапнярки. Шепелівці розбіглися, а Галичане, оставші у Винниці утворили Гал. Ревком з от. Гірняком на чолі. Більшість Гал. Армії концентрувалася коло Бірзулі.

Повстала суматоха мало що менша від тої, яка була в часі „переходу“ до Денікіна. Ріжнилася хиба тим, що загал армії був здецидований лучитися з більшевиками і тільки нач. вожд ген. Микитка, а головно нач. штабу ген. Ціріц за всяку ціну хотіли перевести армію до Румунії і вислали в ціли переговорів в тій справі делегацію до Тирасполя з от. Цімерманом на чолі.

На тім тлі почало витворюватися велике недовіря загалу армії до Начальної Команди, головно до ген. Ціріца. Прийшло до того, що утворився Комітет з відпоручників всіх трьох корпусів і етапу Галицької Армії і той комітет зажадав

від ген. Ціріца, щоби він уступив з Начальної Команди. Армія хотіла мати своїм вождем ген. Тарнавського, до якого всі мали повне довіря, а стрільці дуже його любили.

Однаке Ціріц на це не згодився, покликуючися на формальність, що лише Диктатор, який дав йому власть, може її відібрати. З цього вишло таке, що Ціріц видавав дальше накази, щоби Галицька Армія пересувалася в околицю Тирасполя в цілі переходу до Румунії, а комітет, який називав себе то „Політичним Комітетом“ то „Ревкомом Галицької Армії“, видавав тайні прикази до корпусів, щоби не рухалися з місця, але оставали там, де стоять. З огляду на те, що пересування було в наслідок слоти і так неможливе, корпуси остали на місцях.

Армії грозив розвал. Почалися наради за нарадами, яким кінець положили аж червоні війська, які наступом зі сходу в перших боях лютого майже рівночасно заняли без ніякого опору весь район Галицької Армії від Вапнярки до Одеси.

Я находився в тім часі в Одесі, де перебував від грудня 1919, видужуючи після тифу. Всіх подій в поодиноких частях Армії точно не знаю, бо порозуміння було неможливе. На підставі пізніших інформацій знаю, що „Ревком Галицької Армії“ арештував ген. Ціріца і Микитку, а нач. вождем назначив чи вибрав підполк. Вітошинського, шефом штабу полк. Шаманека. Такий стан трівав дуже коротко, бо радянські військові

власти взяли справу в свої руки і назначили Нач. Командантом тов. Порайка (Галичанин, комуніст), Нач. Штабу тов. Іванова (був. рос. полк., чоловік розумний, тактовний) і тов. Дубаса (також б. рос. капітан ген. штабу, Українець, розумний чоловік). Крім того з'явилися в штабі ще інші галицькі комуністи, більше або менше тактовні люде. Ревком ще якийсь час існував, одначе без означеної компетенції, вкінці його розв'язано. Зачалася „реорганізація“ армії, яку названо Ч. У. Г. А., себто Червона Українська Галицька Армія.

Та „реорганізація“ полягала в тім, що радянська влада почала нам недовіряти, бо „пізнала в Галичинах від простих стрільців до старшин елемент наскрізь націоналістичний, який живе тільки національними ідеалами і жаждою мести на польських гнобителях, натомість зовсім або дуже мало податний на соціально-революційні кличі, якими живе червона армія“. Виходячи з цього недовіря, радянська влада рішила Галицьку Армію роздробити і поодинокі частини розкинути по поодиноких частях Червоної Армії, щоби Галичане там набралися „революційного духа“. Галичане знова всіма силами старалися задержати органічну цілість армії, мотивуючи це тим, що Галицька Армія є армією українського народу в Галичині, тому вона мусить держатися цих ідеалів і кличів, яких держаться нарід, що вона тоді стане червоною, як галицько-український нарід стане на платформі радянської влади, а покищо, доки ми від свого народу відірвані,

ми хочемо остати такою армією, якою були до-
тепер, натомість ми бажаємо злучитися з Чер-
воною Армією як з нашими союзниками
у боротьбі проти спільного ворога, то є Польщі,
що Галицька Армія як така вже має свою воєнну
славу, що вона як союзниця Червоної Армії ві-
дограє велику роль при майбутнім поході на
Польщу, що галицьке населення віднесеться до
неї як до рідної і улекшить похід і т. п.

Становище Галичан попирали в дечім також
українські комуністи — боротьбісти, одначе і наш
і їх вплив був за слабий. Серед самих Галичан
почали також появлятися ярі комуністи-інтер-
націоналісти, які з більше або менше ідейних
мотивів перестали противитися стремлінням ра-
дянської військової влади, яка очевидно була
в руках Росіян і кінець кінців справа станула на
тім, що з трьох корпусів мали бути утворені
три бригади. I-а бригада, що повстала з давнішого
другого корпусу і дістала назву I-а бригада У. С. С.
(командант тов. Білінкевич, пізніше, здається, тов.
М. Баран) і II-га бригада, що повстала з пер-
шого корпусу (команд. тов. Головинський), мали
бути в складі 12-ої черв. армії, приділені до
окремих дивізій. Нач. команда, яка офіційально
називалася „Польовий Штаб Ч. У. Г. А.“, мала пе-
ренестися до Києва і руководити армією лише під
політичним і організаційним оглядом аж до часу,
коли червоні війська дійдуть до Збруча, а тоді
всі три бригади під командою Польового Штабу
підуть освободжувати Галичину.

Таке рішення уважалося вже успіхом Галичан, що були при Польовім Штабі, яким подобалася роля командантів армії і які, як могли, так поправляли довіря вищих воєнних властей до Галичан. Рівночасно пішла просвітно-агітаційна робота серед армії повним ходом. До кожної частини від полка в гору поприділювано політкомів (політичних комісарів), майже самих галицьких старих або свіжо повставших комуністів. Агітація була звернена проти галицького уряду взагалі, а проти Диктатора зокрема, які запропастили, мовляв, Галичину, проти сліпої дисципліни, яка панувала в галицькій армії і проти старшин, однаке проти останніх дуже обережно, бо як проти уряду находилися ще сякі такі аргументи, то проти своїх старшин стрільці не давали собі багацько говорити, заявляючи, що старшини разом з ними терпіли і гинули в боях і від пошестей, отже вирізувати їх, як деякі „революціонери“ рекомандували, нема защо. І дійсно я не чув ні одного випадку побиття галицького старшини зі сторони стрільців, навідворот знаю про випадки зворушаючої вірності, любови і пожертвування стрільців для своїх старшин. „Революційного духа“ стрільці ще сяк так приймали, як довго він не зачіпав їх національних святощів і почувань. Колиж заборонено співати „Ще не вмерла Україна“, носити синьо-жовті відзнаки і тризуб, конфлікти почали загострюватися. Стрільці шукали виходу в „компромісових“ відзнаках, скомбінованих з тризуба і червоного тла під ним, або

з червоної зірки на синьо-жовтій тлі. Однак і це заборонено. Тут помітне те, що старшини такої заборони кінець-кінців піддалися, а прості стрільці ні.

Крім того заосмотрення стрільців ставало з кожним днем гірше і в парі з тим росло невдоволення. До того внутрішнього невдоволення прибуло ще і невдоволення з причини відношення радянської влади до українського національного руху взагалі, про що напишу пізніше. Нарешті дуже уступчиві мирові пропозиції радянської влади супроти Польщі зовсім розчарували Галичан в їх надіях освободити Галичину при допомозі більшовиків. Рівночасно агенти Петлюри робили свою роботу. Від галицької влади найменших вказівок ані інформацій не було, а агенти Петлюри почали розсівати вісти, що антанта „визнала“ Галичину (фраза, яка в кождім Галичанині викликає тепер і сміх і біль), що Петрушевич погодився з Петлюрою, що влада в Галичині в руках Українців, що разом з Поляками воюють і Галичане, які вернули з Італії, що потверджувала впрочім нота Чічеріна до Бенеша з протестом проти формування галицьких частин „проти більшовиків“ на території Чехо-Словаччини і т. и. Коли при тім всім ще взяти на увагу страшенну тугу стрільців за Галичиною, за родиною, то дасться зрозуміти той нерозумний крок більшости галицької армії, який вона зробила в останніх днях квітня 1920 р., переходячи нібито на сторону Петлюри, а в дійсности до Поляків. Ви-

новників цього нещасного кроку Галицької Армії може колись історія вкаже, бо головніщі з них були напевно поза армією.

Як сам перехід відбувся, чи він був приготований, чи спонтанічний, цього точно не знаю і про це повинні написати його учасники. Я розкажу тільки про його наслідки і вражіння по стороні Радянської України. Більшевики були цим переходом заскочені і називали його в часописах і в публичних виступах на зїзді совітів подлою зрадою, яка потягнула за собою повну невдачу і кольосальний відступ на фронті. Зраду Галичан пояснювали офіційально „впливом вузьконаціоналістично-шовіністичного петлюрівського самостійництва“, а в приватних розмовах признавалися тихенько до нетактовного дразнення „націоналістичних інстинктів“ Галичан. Обурення проти Галичан було страшенне і все це відчули на своїй шкурі Галичане, оставші по задах, особливо в Одесі. Там було около півтора тисячі Галичан хворих, виздоровлюючих і деякі технічні установи. Около 500 з них вже півтора місяця тому у великодну п'ятницю арештували були большевики за бунт і перехід до повстанців відділу кавалерії Шепаровича і саме на кілька днів перед пізніщою „зрадою“ випустили з тим, що всі з Одеси мали відїхати до Бірзулі до диспозиції польового штабу Ч. У. Г. А. Транспорт дійсно зібрався і дня 28. квітня в ночі мав відїхати з товарної станції. Тої самої ночі прийшла вістка про перехід армії до Поляків і большевики

обступили вночі цілий транспорт трьома сотнями червоноармейців і негайно відкрили вогонь зі скорострілів на поїзд, де стояли Галичане обезбронені і нічого не сподіваючися. Кілько було жертв тої огидної масакри, точно не можна було констатувати, бо це діялося в темноті ночі, а всіх оставших при життю Галичан таки тої ночі пігнали в тюрму. Трупів досвіта тайком поховано. Місцеві залізничники подавали число трупів на 20—60, одначе і це число уважаю за пересаджене. Поіменно знаю лише про ранених, яких перевезено до єврейського шпиталю, бо случайно я мав знакового фельчера із того шпиталю. Там згинули від ран хор. У. С. С. Гула, пор. Микита чи Микитка, панна Білінківна, яка була писаркою в гал. штабі в Одесі і ще один стрілець, якого назвища не знаю. Кілько ранених було по інших шпиталях і кілько з них згинуло, не знаю.

Між арештованими тої ночі у вагонах був і от. Бубела з жінкою і двотижневою дитинкою. От. Бубелу пігнали разом з іншими до вязниці, а п. Бубелову з дитинкою пустили дослівно в одній спідниці і хустці так, що навіть дитини не мала чим прикрити. Вона вночі прийшла до галицького шпиталю при Старо-портофранковській вул. і там доперва опам'яталася, що з нею сталося. Між арештованими тої ночі знаю ще сот. Д-ра Юркевича з Теробовлі, сот. Мельниковича, сот. Левицького (що був в Бродах), хор. Юстина Панааса і сот. Когута (який втік пізніше), Скрипчука з Угнова і и. Арештованих держали у вязниці

аж до кінця червня і тоді повезли їх до Харкова, де приділили до організуючоїся галицької бригади, яка йшла разом з червоними військами на Галичину.

В місті оголошено оставших Галичан „контр-революціонерами зі всіми наслідками цього“ і візвано, щоби всі зголосилися до „Чрезвычайки“. Очевидно ніхто не зголосився, хоч було їх багато, але всі укрилися, а головно повтікали на села. Зголосився лише тернопільський адвокат, член Жид. Нац. Ради, дуже порядний і чесний чоловік Др. А. Раппапорт, який утік з Галичини перед Поляками, разом з армією добився до Одеси і тут спокійно жив. Його арештовано, як Галичанина і він до нині сидить за дурнісінько в тюрмі. Я до цього часу був учителем фізичних вправ (гімнастики) в українських початкових школах в Одесі і зі згаданим транспортом не мав охоти виїжджати, тому спасся. Від цього часу і я мусів укриватися і шукати іншого хліба, поки не виїхав з Одеси.

Доля арештованих Галичан в тюрмі була страшенно тяжка. Щоби їм допомогти, зорганізувала укр. жіноча громада в Одесі комітет на чолі з панею Комарецькою. Цей комітет викрила Ч. К. (Чрезвычайка) і всіх порозстрілювали як контр-революційну організацію. Розстріляно (список офіційально оголошено): Паню Комарецьку, паню Сіренкову, п. Сіренка, п. Кравця, всіх кількадесятьох найсвідоміших Українців. Цей комітет звязано з викритою тоді іншою петлюрівською організацією і всіх розстріляно.

Зпоміж арештованих Галичан розстріляно от. А. Гарабача, сот. Богд. Загайкевича, чет. Попеля і ще сімох стрільців як „контрреволюціонерів“. Отсе був наслідок переходу Гал. Армії до Поляків. Це був властиво трагічний її кінець.

Такий був кінець тої геройської армії, яка точно через півтора року окрівавлювала і засівала своїми кістками українські поля від Сяну до Дніпра за Самостійну Українську Державу. Це був подвиг українського народу, якому рівного нема в історії всіх інших народів світу, бо серед таких страшних злиднів, проти так сильних ворогів з усіх сторін, властиво проти цілого світу, який відмовляв нам права на самостійне політичне і державне життя, не приходилося ніодній нації воювати. Ми є і будемо все горді на свою армію і цілі покоління ідеологією Гал. Укр. Армії виховаємо. Тоді, коли навіть державні мужі і політичні провідники нації тратили голови і почали хитатися, армія інстинктивно відчувала, що тільки вона є виразником української самостійницької державної думки, тому вона не сміє розложитися, але мусить ризикувати всі „переходи“ на всі сторони, де є якінебудь вигляди на заховання своєї органічної цілості, бо за моральну та ідейну цілість не було обави. Нині армія органічно розбита, одначе ідейно всі часті Галицько-Української Армії, деб вони не находилися — зєдинені одним ідеалом: Самостійна Соборна Україна від Сяну по Кубань.

Про поодинокі моменти з часів злуки Гал Армії з Червоною Армією, відтак переходу до Петлюри, згідно до Поляків треба буде ще багато сказати, щоби в'яснити деякі суперечности. Одна-
че не тут на це місце, а в часті зроблю це при нагоді обговорювання інших питань з Радянської України.

„Український Прапор“

виходить раз на тиждень,
Передплата виносить в Австрії:

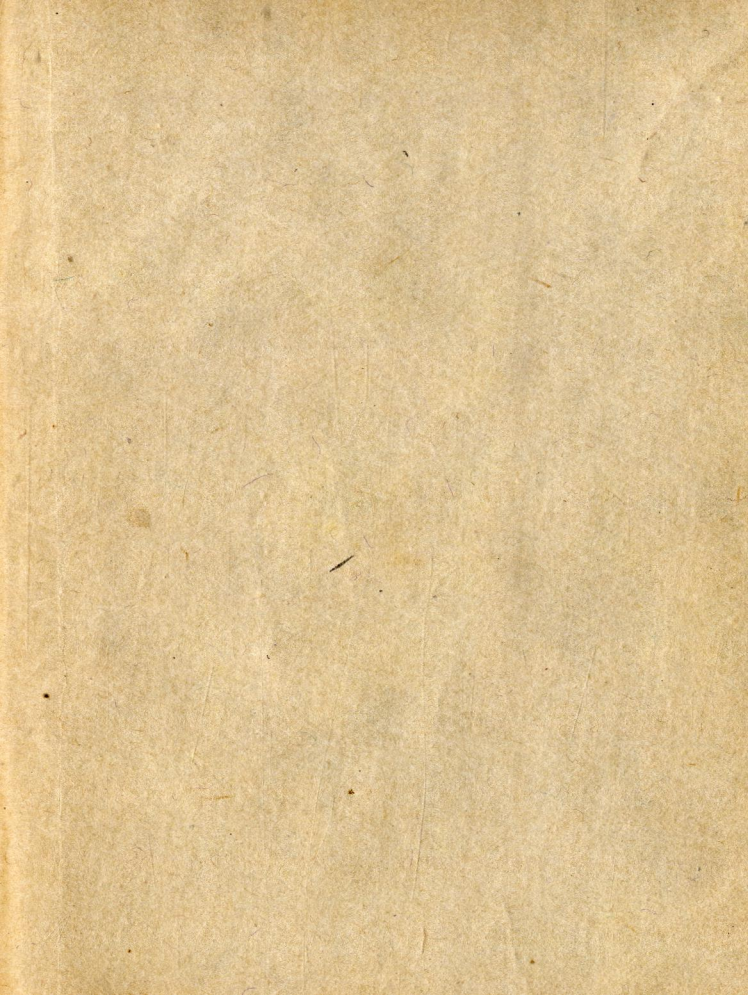
	без доставки	з поштовою пересилкою
місячно	К. 16—	18—

За границею:

	піврічно	річно
в Чехо-Словаччині: чеських	К. 20—	40—
в Юго-Славії: югосл.	К. 28—	66—
в Німеччині:	Мк. 12—	24—
в Краях латинської Унії .	Frs. 5—	10—
в Англії.	sh. 4—	8—
в Америці	S 1—	2—

Ціна одного примірника К: 4.

Адреса Управи часопису:
Wien, VIII. Langegasse 5. Parterre.

(1248.)

3182^P
Kerb-5 408

Y
(16)